

Menas – pilietiniam pasipriešinimui Lietuvoje. Filmas istorijos pamokoje

Rūta Šermukšnytė

Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas
Faculty of Philosophy at Vilnius University
ruta.sermuksnyte@if.vu.lt

Justina Sabonaitytė

Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas
Faculty of Philosophy at Vilnius University
j.sabonaityte@gmail.com

Dalius Vinciūnas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas
Faculty of Philosophy at Vilnius University
vinciunasdalius@gmail.com

Santrauka. 2022 m., kai Rusija įsiveržė į Ukrainą, Lietuvos mokyklose tapo itin aktualus pilietiškumo ir jo dalies – pilietinio pasipriešinimo – ugdymas. Atlikti tyrimai rodo, kad pilietiškumo ugdymas Lietuvos mokyklose nepakankamas. Dažniausiai tai fragmentiška istorijos, politologijos, etikos ir kitų sričių žinių samplaika. Mokytojui tam skiria ne itin daug dėmesio, be to, trūksta patrauklių mokymo priemonių. Matydami šias spragas, didaktikos teoretikai ir praktikai ieško šiuolaikiškų formų šiai tematikai perteikti. Viena jų – istorinių filmų demonstravimas per pamokas. Tad straipsnio tikslas – aptarti pilietinio pasipriešinimo temų spektrą istorijos bendrosiose ugdymo programose, teoriškai ir praktiškai pagrįsti istorinių filmų potencialą kalbant apie pilietinį pasipriešinimą per istorijos pamokas. Empirinis tyrimas – tai Vilniaus gimnazijos mokinių, dalyvavusių istorijos pamokoje, kurioje buvo rodomas ir analizuojamas vaidybinis istorinis filmas „Emilija iš Laivės alėjos“, anketinė apklausa. Jos analizė rodo, kad istorinio filmo peržiūra ir aptarimas per pilietinio pasipriešinimo pamoką pasiteisino. Tai padėjo pateikti gyvą, konkretizuotą ir net sukrečiantį pilietinio pasipriešinimo sovietmečiu vaizdą, pajusti empatiją sovietmetį išgyvenusiems žmonėms, aktualizavo pilietinio pasipriešinimo temą. Kita vertus, mokinių atsakymai rodo, kad pilietiniu laikomas bet koks pasipriešinimas esamai tvarkai, vyraujančioms tendencijoms ir vertybėms. Toks daugiareikšmis suvokimas, tikėtina, sietinas su tuo, kad istorijos programose pilietinis pasipriešinimas nepateikiamas kaip atskiras pažinimo objektas. Tai rodo, kad istorijos ir pilietinio ugdymo didaktikose būtina konceptualizuoti ir aktualizuoti pilietinį pasipriešinimą kaip savarankišką praeities ir dabarties pasaulio fenomeną.

Reikšminiai žodžiai: pilietinis pasipriešinimas, istorijos pamoka, istorinis filmas, Lietuva.

Art for Civil Resistance in Lithuania. Using Film in a History Class

Abstract. When Russia invaded Ukraine in 2022, the civic education, including civil resistance, became extremely relevant in Lithuanian schools. Research shows that civic education in Lithuanian schools has been insufficient.

Received: 04/06/2023. **Accepted:** 30/06/2023.

Copyright © 2022 Rūta Šermukšnytė, Justina Sabonaitytė, Dalius Vinciūnas. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

In most cases, it has been presented as a fragmented combination of history, political science, ethics and other areas. Schoolteachers do not pay much attention to this type of education, besides, they are lacking attractive teaching tools. Keeping all that in mind, the theorists and practitioners of didactics have been looking for twenty-first-century forms of communicating these topics, the screening of historical films in the class being one of them. The article discusses the range of topics of civil resistance in the curricula of history and theoretically and practically justifies the potential of historical films in covering the topic of civil resistance in the history class. The empirical research is a questionnaire presented to Vilnius Gymnasium students who participated in a history class where the historical feature film *Emilija iš Laisvės alėjos* [Emilija from Freedom Avenue] was shown and analyzed. The analysis proves that the screening and discussion of the historical film during the civil resistance class proved to be successful. It was useful in presenting a vivid, concrete and even shocking picture of civil resistance during the Soviet era, feeling empathy with the survivors of that time, and bringing the topic of civil resistance up to date. On the other hand, the students' answers have indicated that any resistance to the existing order, prevailing tendencies and values is considered civil. Such ambiguous perception is probably due to the fact that history curricula do not cover civil resistance as a separate subject. This suggests the need to conceptualize and bringing up to date civil resistance as an independent phenomenon of the past and the present world in the didactics of history and civic education.

Keywords: civil resistance, history class, historical film, Lithuania.

Įvadas

Nacionalinį saugumą Lietuvoje užtikrina ne tik valstybė, bet ir jos piliečiai, „rengdamiesi visuotiniam pilietiniam pasipriešinimui“¹. Kaip teigia dar rengiama „Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija“, *pilietinis pasipriešinimas* yra dviejų rūšių: 1) neginkluotas pilietinis pasipriešinimas – tai piliečių dalyvavimas valstybės gynyboje naudojant nekarines, nesmurtines priemones; 2) ginkluotas pasipriešinimas – tai piliečių dalyvavimas valstybės gynyboje naudojant karines priemones². Tiesa, moksliniame, didaktiniame diskurse greta pilietinio pasipriešinimo sąvokos egzistuoja ir kitas – *pilietinio nepaklusnumo* – terminas. Vienur jis suvokiamas kaip pasipriešinimo forma, kai piliečiai taikiu būdu protestuoja prieš savo ar okupacinės vyriausybės įstatymus bei kitus sprendimus (todėl pilietinis karas ir revoliucijos į šią sąvoką nepatenka)³. Kitur kaip pilietinio nepaklusnumo pavyzdžiai minimi ir ginkluoti veiksmai: 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimai, 1905 m. revoliucija, pokario partizaninės kovos Lietuvoje⁴. Tai, viena vertus, rodo pilietinio pasipriešinimo ar pilietinio nepaklusnumo sąvokų įvairią (ir kartais sinonimišką) vartoseną, kita vertus, plačią įvykių, atitinkančių pilietinio pasipriešinimo ar pilietinio nepaklusnumo sąvokas, paletę.

Žinoma, bet kokiam pilietiniam pasipriešinimui prielaidas sukuria pilietinės ir patriotinės vertybės, kurių formavimui vietos skiriama formaliajame ir neformaliajame švietime. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos atliktame tyrime pilietiškumo ugdymas aiškinamas kaip „valstybės inicijuojamas

¹ Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas. *Lietuvos Respublikos Seimas*, 1996 m. gruodžio 19 d., įstatymo Nr. VIII-49. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.34169/asr> [žiūrėta 2023-05-11].

² Nacionalinė darbotvarkė „Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija“. *Lietuvos Respublikos Seimas*, 2022 m. gegužės 9 d., registracijos Nr. XIVP-1308(2). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/105d-3340cf6611ecb69ea7b9ba9d787b> [žiūrėta 2023-05-11].

³ Plg., žr. Vitkus, G. *Politologija*. Vilnius: Danielius, 1998, p. 43–46. Taip pat žr. Pilietinis nepaklusnumas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/pilietinis-nepaklusnumas/> [žiūrėta 2023-05-11]. Beje, istorikas Algirdas Jakubčionis sovietinei Lietuvai skirtoje sintezėje pilietinį pasipriešinimą taip pat suvokia kaip taikų, neginkluotą pasipriešinimą: Jakubčionis, A. Pilietinis pasipriešinimas. In: Anušauskas, A.; Banionis, J.; Bauža, Č.; Brandišauskas, V.; Bubnys, A.; Jakubčionis, A.; Jonušauskas, L.; Kuodytė, D.; Maslauskienė, N.; Stankas, P.; Strakauskas, J.; Streikus, A.; Tininis, V.; Truska, L. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija / 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 530–531.

⁴ Žr. visų pirma: Kačerauskas, T. Pilietinis nepaklusnumas: individų laisvė ir visuomeninė tvarka. *Problemos*, 2009, t. 76, p. 33, <https://doi.org/10.15388/Problemos.2009.0.1945>.

politinės ir tautinės socializacijos procesas⁵, kurio pagrindinis tikslas – glaudinti piliečio ir valstybės tarpusavio santykį. Pilietiškumas ir patriotizmas Lietuvos švietime formuojami atskirose pilietiškumo pagrindų pamokose 9–10 klasėse, taip pat šios vertybinės nuostatos ir su jomis susiję turiniai ir gebėjimai ugdomi pilietiškumo ir patriotizmo temas integruojant į lietuvių kalbos, istorijos, geografijos, etikos ir kitus mokomuosius dalykus. Kaip neformaliojo švietimo dalis mokyklose veikia jaunųjų šaulių būreliai, rengiami pilietiškumą skatinantys ir su krašto gynyba supažindinantys renginiai ir projektai⁶. Tačiau atlikti tyrimai (pavyzdžiui, 2012 m. Pilietiškumo ugdymo būklės kokybinis tyrimas⁷, 2012 m. lyginamoji pilietiškumo sampratos analizė „Pilietiškumas ir pilietinė visuomenė: lyginamoji pilietiškumo sampratos analizė“⁸) rodo, kad pilietiškumo ugdymui skirtos pamokos yra nesusiejamos ar nepakankamai siejamos su praktine veikla. Tai reiškia, kad bendrojo ugdymo mokyklose orientuojamasi į fragmentiškų politologijos, psichologijos, etikos, istorijos žinių samplaikos perteikimą ir atgamimą, o ne į gebėjimų analizuoti sociopolitines aktualijas bei realijas ir jauno žmogaus kaip valstybės piliečio vaidmenį jose formavimą. Be to, pilietiškumo pagrindų pamokos vertinamos nepakankamai rimtai, šis dalykas tampa pridėtine pamoka prie mokytojo pagrindinio mokomojo dalyko⁹. Trūkumai pastebimi ir pilietinio ugdymo vadovėliuose. 2010 m. vykusioje Taikomosios politikos instituto konferencijoje „Įtraukianti politika: paklausos ar pasiūlos problema?“ Vilniaus licėjaus direktorius Saulius Jurkevičius atkreipė dėmesį į nekokybiškai parengtus pilietinio ugdymo vadovėlius, kuriuose pagrindinis dėmesys skirtas politinėms teorijoms ir tarptautinių organizacijų struktūroms¹⁰. Tad mitydami pilietiškumo (ir jo integralios dalies – pilietinio pasipriešinimo) pagrindų mokymo bendrojo ugdymo mokyklose spragas didaktikos teoretikai ir praktikai Lietuvoje ieško patrauklių jų perteikimo formų. Viena jų, tikėtina, yra istorinio filmo demonstravimas ir mokinių grupinis darbas su juo per istorijos pamokas. Moksliniai tyrimai rodo, kad apeliuodama į jausmus istorinę sąmonę veikianti vizualika, skirtingai nei racionali, konceptuali, argumentuota rašytinė istorija, yra daug įtaigesnė, paveikesnė, greičiau įsisavinama. Audiovizualinė istorija mėgiama ir dėl daug didesnių galimybių nei rašytinė istorija perteikti daugiaperspektyvinį, daugiadimensionalų, kompleksiską praeities pasaulio vaizdą¹¹. Šie teiginiai rodo, kad istorijos pamokose mokant apie vieną iš nūdienos visuomenėje aktualiausių temų (ypač Rusijos agresijos prieš Ukrainą kontekste) – pilietinį pasipriešinimą – pravartu išnaudoti istorinio filmo edukacinį potencialą. Šio straipsnio tikslas ir yra, aptarus pilietinio pasipriešinimo temų spektrą istorijos bendrosiose ugdymo programose, teoriškai ir empiriškai pagrįsti istorinio filmo potencialą mokant apie pilietinį pasipriešinimą istorijos pamokose Lietuvoje. Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: 1) pasitelkus galiojančias ir naujasias (įsigaliosiančias nuo 2023 m. rugsėjo 1 d.) istorijos bendrąsias ugdymo programas atskleisti pilietinio pasipriešinimo temas istorijos dalyke; 2) remiantis dalyko (daugiausia užsienio šalių) literatūra išanalizuoti filmo panaudojimo istorijos pamokose potencialą, eksplikuojant jo taikymo pamokoje metodines gaires ir su tuo susijusias

⁵ Pilietinis, patriotinis ir karinis ugdymas kai kuriose Europos Sąjungos valstybėse narėse ir Izraelyje: analitinė apžvalga 22/18 / parengė D. Juknevičiūtė. *Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija*, 2022. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=45414 [žiūrėta 2023-05-11].

⁶ Žr. Nacionalinė darbotvarkė „Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija“.

⁷ Žiliukaitė, R.; Stonkuvienė, I.; Šupa, M.; Petronytė, I. *Pilietiškumo ugdymo būklės kokybinis tyrimas*. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, 2012. Prieiga per internetą: http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2015/07/Kokybinio_tyrimo_ataskaita_final_su_logais_07.18.pdf [žiūrėta 2023-05-15].

⁸ *Pilietiškumas ir pilietinė visuomenė: lyginamoji pilietiškumo sampratos analizė*. Vilnius: Nevyriausybinių organizacijų informacijos ir paramos centras, 2012. Prieiga per internetą: http://www.3sektorius.lt/docs/Pilietiskumas_analize_final_2013-01-17_16_00_54.pdf [žiūrėta 2023-05-11].

⁹ Plg., žr. Nacionalinė darbotvarkė „Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija“.

¹⁰ Jurkevičius, S. Pilietinis ugdymas Lietuvos mokyklose: gražūs siekiai ir vargana realybė. Remiamasi: Šermukšnytė, R. Netradicinis pasakojimas apie pilietiškumą. *Lietuvos istorijos studijos*, 2015, t. 35, p. 165, <https://doi.org/10.15388/LIS.2015.35.8362>.

¹¹ Plačiau žr. Šermukšnytė, R. Audiovizualinės istorijos formos mokyklinėje edukacijoje (empirinių istorinės sąmonės tyrimų bei istorijos didaktikos teorijų požiūriu). In: *Modernių technologijų taikymas istorijos edukacijoje: straipsnių rinkinys* / sud. B. Šetkus. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2003, p. 45–53.

problemas; 3) pasitelkus darbą su istoriniu filmu pamokoje ir atlikus jame dalyvavusių mokinių empirinį tyrimą (anketinė apklausa) įvertinti praktinį istorinio filmo potencialą mokant apie pilietinį pasipriešinimą istorijos pamokose.

Iškelti uždaviniai įgyvendinami pasitelkus: 1) straipsnio rašymo metu galiojančių¹² ir 2022 m. atnaujintų (įsigaliosiančių nuo 2023 m. rugsėjo 1 d.) istorijos bendrojo ugdymo programų¹³; 2) dalyko literatūros analizę; 3) po lietuvišku vaidybinio istoriniu filmu „Emilija iš Laisvės alėjos“ (2017 m., režisierius Donatas Ulvydas) paremtos pamokos atliktą kiekybinį (anketinė apklausa) vienos Vilniaus gimnazijos mokinių tyrimą.

Straipsnis sudarytas iš trijų dalių. Pirmoji dalis skirta pilietinio pasipriešinimo temų istorijos dalyke atskleidimui remiantis istorijos bendrojo ugdymo programų analize. Antroje dalyje, remiantis daugiausia užsienio teorine ir empiriniais rezultatais pristatančia literatūra, siekiama išsiaiškinti istorinio filmo kaip mokiniams patrauklios mokymo(si) priemonės apie pilietinį pasipriešinimą edukacinį potencialą, jo *prakalbinimo* istorijos pamokoje metodiką įvairovę ir iššūkius. Trečioji dalis skirta vaidybinio istoriniu filmu („Emilija iš Laisvės alėjos“) pagrįstos eksperimentinės pamokos vienoje Vilniaus gimnazijoje pristatymui ir empirinio tyrimo rezultatų analizei. Straipsnio pabaigoje pateikiami viso tyrimo rezultatai ir rekomendacijos.

Šis tyrimas Lietuvos akademiniam lauke yra pirmas bandymas prisidėti prie pilietinio pasipriešinimo ugdymo istorijos pamokose tobulinimo; be to, jis konceptualiai ir empiriškai pagrindžia istorinio filmo pasitelkimo svarbą mokant istorijos.

1. Pilietinio pasipriešinimo temos istorijos dalyke: bendrųjų istorijos ugdymo programų analizė

Iki 2023 m. rugsėjo 1 d. galiojančioje Pagrindinio ugdymo programoje (2008 m.)¹⁴ galima atrasti ne vieną istorijos mokymo(si) tikslų kildinimo šaltinį¹⁵. Tai tikslo kildinimas iš dabarties ir ateities situacijoms reikalingų kompetencijų, iš istorijos dalyko turinio bei pamatinių istorijos mokslo principų. Paskutiniai pagrindinio istorijos ugdymo programos sakiniai daugiausia skirti vertybiniam matmeniui. Viliamasi, kad istorijos pažinimas turėtų padėti mokiniams tapti atsakingais ir iniciatyviais piliečiais, gebančiais vertinti pokyčius, dalyvauti visuomenės ir valstybės gyvenime, priimti apgalvotus sprendimus. Nesutiktumėme su R. Kazlauskaitės-Gürbüz teiginiu, kad lietuviškose istorijos

*programose vengiama aiškiai reflektuoti, kokias moralines orientacijas ir vertybines nuostatas implikuoja programose pateikiami istorinių įvykių ir reiškinų svarbiausi bruožai ar istorinės raidos aprašymai, nors ir akivaizdžiai pripažįstama, kad istorijos mokymas apima normatyvinę funkciją*¹⁶.

Tam tikras vertybines ugdymo gaires galima atrasti tikslą konkretizuojančiame paskutiniame uždavinyje, kuriame kalbama apie ugdomą demokratijos, humanizmo, pilietiškumo ir tautiškumo raidos bei reikšmės praeityje ir šiandieniniame gyvenime suvokimą. Taigi galima išskirti dar vieną istorijos tikslo kildinimo šaltinį – vertybines normas. Keltinas klausimas: o kaip turi būti ugdomas pilietis? Filosofas

¹² Pagrindinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas: 9–10 klasės, 7–8 klasės, 5–6 klasės. *Švietimo portalas*, 2008, p. 932–1070, prieiga per internetą: https://duomenys.ugdome.lt/saugykla/bp/2016/pagrindinis/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2023-05-11]; Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas: 11–12 klasės. *Švietimo portalas*, 2011, p. 1–114, prieiga per internetą: https://duomenys.ugdome.lt/saugykla/bp/2016/vidurinis/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2023-05-03].

¹³ Atnaujintos bendrosios programos: istorijos bendroji programa. *Švietimo portalas*, 2022, p. 1–64. Prieiga per internetą: https://www.emokykla.lt/upload/EMOKYKLA/BP/2022-10-10/31_Istorijos%2BBP_%C4%AEKELTA%2023-03-01.pdf [žiūrėta 2023-05-11].

¹⁴ *Pagrindinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas: 9–10 klasės, 7–8 klasės, 5–6 klasės.*

¹⁵ Plačiau apie istorijos mokymo(si) tikslų kildinimo šaltinius žr. Šermukšnytė, R. Kam reikia mokytis istorijos Lietuvos mokykloje? Tikslų analizė teorinės didaktikos kontekstuose. *Lietuvos istorijos studijos*, 2017, t. 39, p. 105–123, <https://doi.org/10.15388/LIS.2017.39.10765>.

¹⁶ Kazlauskaitė-Gürbüz, R. Tarp tiesos ir vertybių: istorijos mokymas mokykloje ir istorinių naratyvų pliuralizmas. In: *Atminties daugisluksniškumas: miestas, valstybė, regionas* / sudarytojas A. Nikžentaitis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 104.

Liutauras Degėsys abejoja teiginiu (atrاندamu ir minėtoje programoje), kad pilietišku galima tapti pažinus pilietiškumo vertybes¹⁷. Tokią ugdymo sampratą jis įvardija kaip objektiškąją (ugdymo subjektas yra ugdymo proceso objektas, kurį reikia pripildyti būtinų, teisingų ir pakankamų žinių), ją priešpriešindamas subjektiškajam supratimui:

Tik įsisąmonindami save tampame savimi, tik įsipilietindami tampame piliečiais. Neįmanoma sukurti svetimos sąmonės akto, neįmanomas eksterioriškai ar eksteritoriškai egzistuojantis pilietiškumas. Net ir bendražmogiškos vertybės egzistuoja tik žmoguje ir tik tuo atveju, jei jos tampa asmeninėmis vertybėmis¹⁸.

Žvelgiant į 2008 m. Pagrindinio ugdymo¹⁹ ir 2011 m. Vidurinio ugdymo istorijos programų²⁰ turinį susidaro įspūdis, kad programų kūrėjai pilietiškumo ugdymą istorijos mokomajame dalyke pirmiausia suvokė objektiškąją prasmę, t. y. pilietiškai aktyvių visuomenės narių formavimui pasitelkiamos žinių ir supratimo ar pažinimo ir tyrinėjimo tam tikrose temose veiklos. Programų autoriai istorijos turinio niekaip nesieja su dalyvavimo ir pokyčių inicijavimo bei socialinių ryšių kūrimo ir palaikymo kompetencijomis. Kaip viena iš pilietiškumą turinčių formuoti temų minėtose programose yra pateikiamas pilietinis pasipriešinimas. Tiesa, pačios pilietinio pasipriešinimo ar pilietinio nepaklusnumo sąvokos šiose programose nėra. Tad įvykius gana daugiareikšmei pilietinio pasipriešinimo kategorijai teko priskirti patiems straipsnio autoriams, esminiu priskyrimo kriterijumi laikant su pasipriešinimu sava ar svetimai valdžiai susijusį įvykio pobūdį.

Kokie įvykiai laikytini pilietinio pasipriešinimo įvykiais? Dėl istorijos koncentrinio mokymo bendrojo ugdymo mokyklose Lietuvoje specifikos (kai tie patys dalykai kiekviename iš trijų: 5–6 klasės, 7–10 klasės ir 11–12 klasės koncentruojami kartojami detaliau ir giliau) su pilietiniu pasipriešinimu sietini istoriniai įvykiai vis kartojasi skirtingame istorijos mokymo(si) etape. Bendrojo ugdymo istorijos programoje 5–6 klasėse numatyta kalbėti apie Lietuvos padėtį Rusijos imperijoje ir, žinoma, pasipriešinimą jai: sukilimus, knygnešių veiklą bei tautinio atgimimo istorinius epizodus²¹. Taip pat šiose klasėse moksleiviai turėtų aiškintis, kaip buvo atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė per įvairius pilietinio pasipriešinimo atvejus: Sausio 13-ąją, Sąjūdžio mitingus, Baltijos kelią. Aiškindamiesi šias temas jie gali remtis artimųjų patirtimis²². 7–8 klasėse atsiranda nauja su pilietiniu pasipriešinimu susijusi tema – aktyvus įvairių visuomenės sluoksnių nesutikimas su esama situacija 1794 m. Abiejų Tautų Respublikoje. Pagrindinės mokyklos paskutinėse (9–10) klasėse vėl sugrįžtama prie 5–6 klasių tematikos, susijusios su pilietiniu pasipriešinimu, t. y. lietuvių tautinio atgimimo priešasčių ir siekių XIX–XX a. pradžioje aiškinimosi. Tiesa, tos pačios tematikos pagal programinius reikalavimus turi būti mokomasi aukštesniu lygiu, t. y. ugdant gebėjimą istorinius įvykius aktualizuoti dabartiniame kontekste bei gebant paaiškinti, kaip dabarties problemos susijusios su praeities įvykiais²³. Kita su pilietiniu pasipriešinimu susijusi 9–10 klasių tematika – rezistencija. Programoje numatoma, kad moksleiviai įvardys lietuvių rezistencijos bruožus ir diskutuos, kaip disidentinė veikla prisidėjo prie nepriklausomos valstybės atkūrimo. Čia turi būti nagrinėjamos antinacinių ir antisovietinių rezistencijų ir kolaboravimo temos. Tikimasi, kad moksleiviai gebės paaiškinti ne tik prisitaikymo ir bendradarbiavimo atvejus, bet ir išėivijos veiklą siekiant atkurti šalies nepriklausomybę²⁴. Programoje vėl kartojasi ir nepriklausomos Lietuvos valstybingumo atkūrimo

¹⁷ Degėsys, L. Istorijos proceso samprata ir pilietinio ugdymo metodologija. *Istorija*, 2002, t. 54, p. 102. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367156267709/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2023-05-11].

¹⁸ *Ibidem*, p. 104.

¹⁹ *Pagrindinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas: 9–10 klasės, 7–8 klasės, 5–6 klasės*, p. 946–947.

²⁰ *Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas: 11–12 klasės*, p. 1–114.

²¹ *Pagrindinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas: 9–10 klasės, 7–8 klasės, 5–6 klasės*, p. 946–947.

²² *Ibidem*, p. 944.

²³ *Ibidem*, p. 961.

²⁴ *Ibidem*, p. 973.

aplinkybių temos su įvairiais pilietinio pasipriešinimo pavyzdžiais: Baltijos keliu, Sausio 13-osios įvykiais, Sąjūdžio susikūrimu, SSRS vykdyta blokada²⁵. Akivaizdu, kad Bendrojo ugdymo programoje Lietuvos istorija nuolat koreliuoja su pasauliniais įvykiais, tarp kurių yra ir pilietiniam pasipriešinimui priskirtinų įvykių. Vieni iš tokių, apie kuriuos mokoma 9–10 klasėse, yra JAV nepriklausomybės karo ir Prancūzijos didžiosios revoliucijos pagrindiniai bruožai. Nagrinėjant šias temas moksleiviai turi būti skatinami įvykius sieti tarpusavyje, atrasti jų ryšį su dabartimi²⁶.

Istorijos kursas 11–12 klasėse skirstomas į bendrąjį ir išplėstinį kursą. Bendrajame istorijos kurse galima išvelgti šias su pilietiniu pasipriešinimu susijusias temas (sutinkamas ir žemesniuose centruose): Prancūzijos didžiosios revoliucijos įtaka Europai, XIX a. visuomenės sukilimai siekiant pasipriešinti Rusijos imperijos politikai, lietuvių tautinio judėjimo tikslai, Lietuvos politinės situacijos kaita XX a. pradžioje, Lietuvos visuomenės bendradarbiavimas ir pasipriešinimas okupacinėms valdžioms, antikomunistinio bei neginkluoto pasipriešinimo, partizaninio judėjimo atvejai, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio susikūrimo aplinkybės²⁷. Programos ugdymo gairėse pabrėžiama, kad šios temos turi ugdyti moksleivių gebėjimą apibūdinti skirtingas priemones, kuriomis buvo siekiama atgauti šalies nepriklausomybę. Išplėstiniame istorijos kurse pilietinio pasipriešinimo temų pobūdis nekinta ir neišsiplečia, tad moksleiviai tiek bendrajame, tiek išplėstiniame istorijos kurse apie pilietinį pasipriešinimą įgyja tas pačias žinias. Pažymėtina, kad išplėstiniame kurse šios žinios plačiau ir giliau analizuojamos bei integruojamos su kitomis istorinėmis žiniomis – pavyzdžiui, tikimasi, jog moksleiviai žinos ne tik disidentinio judėjimo ypatumus, bet ir supras, kaip reiškėsi neoficialioji kultūra XX a. antroje pusėje, žinos apie pasaulio lietuvių siekius išsaugoti lietuvių kalbą ir kultūrą²⁸.

Aptartos bendrosios istorijos ugdymo programos galios iki 2023 m. rugsėjo 1 d., todėl būtina atkreipti dėmesį ir į naujas, 2022 m. patvirtintas istorijos bendrojo ugdymo programas²⁹. Jose siekiamų ugdyti kompetencijų sąrašė yra ir pilietiškumo sąvoka, kuri apima tokias vertybes kaip demokratija, valstybingumas, bendruomeniškumas, humaniškumas ir empatija³⁰. Taigi pamokose numatoma kalbėti apie Lietuvai ir Europai kylančius demokratijos iššūkius, Lietuvos visuomenei aktualius istorinius klausimus, Lietuvos valstybingumo puoselėjimą ir patriotiškumo ugdymą³¹. 5 klasėje pilietinio pasipriešinimo tematiką atskleidžia šios temos: knygnešiai ir pasipriešinimas spaudos draudimui, signatarų vaidmuo atkuriant nepriklausomybę, Lietuvos nepriklausomybės kovos, pasipriešinimas režimui sovietmečiu, Sąjūdžio istorija Lietuvoje, mitingai, maršai ir laisvės siekis, XX a. pabaigos įvykiai (Kovo 11-osios Aktas ir Sausio 13-osios įvykiai, Baltijos kelias³²). Šioje vietoje pažymėtina, kad kartojasi ir 2008 m., ir 2011 m. analizuotose programose matytos temos, tik kitaip sudėliojami akcentai. 5 klasėje galima pamatyti naujovių (palyginti su 2008 ir 2011 m. programomis) – moksleiviai turi tyrinėti daugiau kultūrinius reiškinius. Tarp jų galima atrasti meninio pasipriešinimo formų – visoje Lietuvoje 1987–1989 m. nuaidėję „Roko maršai“ ar kiti pasirinktini kūrėjai ir jų autoriniai darbai. 9 klasėje esama besikartojančių pilietinio pasipriešinimo temų. Viena jų – Prancūzijos didžioji revoliucija ir jos padariniai. Taip pat šioje klasėje būtina analizuoti XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos aktualijas ir siekį pasipriešinti per 1794 m. sukilimą. Šios klasės kurse minimi 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimai, pasipriešinimas lietuvių spaudos draudimui ir knygnešių veikla, signatarų veikla siekiant atgauti Lietuvos nepriklausomybę. 10 klasėje pilietinio pasipriešinimo tematikai atskleisti numatoma kalbėti apie 1941 m. antisovietinį Birželio sukilimą, pasipriešinimą nacių okupuotose šalyse, aiškinamos disidentų, Baltijos kelio, Dainuojančios revoliucijos, rezistentų sąvokos.

²⁵ *Ibidem*, p. 969.

²⁶ *Ibidem*, p. 970.

²⁷ Žr. *Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas: 11–12 klasės*, p. 10–13.

²⁸ *Ibidem*, p. 26.

²⁹ *Atnaujintos bendrosios programos: istorijos bendroji programa*.

³⁰ *Ibidem*, p. 4.

³¹ *Ibidem*, p. 4–5.

³² Žr. *ibidem*, p. 15–17.

Verta pastebėti, kad programoje numatoma tyrinėti ar apžvelgti totalitarinių režimų paveldą, pavyzdžiui, Lietuvos partizaninio karo ar SSRS okupacijos atmintinas vietas³³. Vidurinio ugdymo klasėse arba paskutinėse gimnazijos klasėse istorijos kursas pradedamas nuo seniausiųjų laikų, tad per šiuos du metus moksleiviai pakartoja visą jau išmoktą informaciją ir pagilina turimas žinias. Gausu su pilietiniu pasipriešinimu susijusių įvairių įvykių – nuo Prancūzijos didžiosios revoliucijos iki XX a. pabaigos įvykių ir asmenybių (įskaitant Mohandą Gandį, Vengrijos ir Čekoslovakijos sukilimus). Atnaujintoje istorijos ugdymo programoje nesiorientuojama vien tik į politinių įvykių istoriją, įtraukiami kultūriniai, socialiniai, ekonominiai, aplinkosauginiai (pavyzdžiui, ekologinis pasipriešinimas) aspektai. Viena nauja su pilietiniu pasipriešinimu susijusi tema – kultūros ir menininko (ne)laisvė XX a. totalitarinėse santvarkose. Jos mokant(is) turi būti aptariama menininko pasirinkimo laisvė režimo akivaizdoje. Tai rodo, kad pilietinio pasipriešinimo tematikos laukas plečiasi – į šį reiškinį imama žvelgti iš kultūrinės bei meninės perspektyvos.

Taigi tiek 2008, 2011 m., tiek ir atnaujintose 2022 m. istorijos ugdymo programose galima išskirti *tradicines*, skirtinguose centruose besikartojančias pilietiniam pasipriešinimui priskirtinas temas: XIX a. sukilimai, knygnešių veikla, tautinio atgimimo epizodai, pasipriešinimas režimui sovietmečiu, Sąjūdžio istorija Lietuvoje, Baltijos kelias, Kovo 11-osios Aktas, Sausio 13-osios įvykiai. Tikėtina, kad nuolatinis būtent šių temų akcentavimas dėstant mokyklinį dalyką sietinas su tuo, kad programų kūrėjai ir programų užsakovas (t. y. valstybė) laiko juos itin svarbiais jaunimo pilietiniam, patriotiniam ir kitokiam vertybiniam ugdymui.

Klaustina: ar nuolatinis tų pačių temų tiražavimas neprisideda prie tam tikro jų *nusidėvėjimo* ir mokinių nuobodulio mokantis tą pačią istoriją (tai, beje, rodo kai kurių istorijos mokytojų užuominos)? Tiesa, atnaujintoje istorijos ugdymo programoje atsiranda šių *tradicinių* temų antropologinis traktavimas (pavyzdžiui, išvelgiamas konkrečių žmonių, t. y. signatarų, vaidmuo Lietuvos valstybingumo atkūrimo istorijoje) ir visiškai naujos temos, siejamos ne tik su politiniu, bet ir ekologiniu bei kultūriniu matmenimis. Žinoma, kaip naujosios ar tradicinės temos bus susietos su mokinių sociokultūriniu gyvenimu, jų patirtimi, visuomenės problemomis, aktualijomis (tai reiškia kūrimą prielaidų iš paprasčiausio temų žinojimo, supratimo, ištyrimo, kad tie minėti įvykiai taptų savasties dalimi, pilietiškumo vertybėmis), labai daug priklauso nuo mokytojo ir jo praktikos klasėje. Viena tokių naujų ir tinkamų netradiciniam pateikimui aukščiau minėtų temų – meno ir menininko (ne)laisvė totalitarinėje visuomenėje. Būtent ši tema ir inspiravo šio straipsnio autorius imtis eksperimento – pasitelkus lietuvišką istorinį vaidybinį filmą pateikti mokiniams vizualų pavyzdį, kaip menas kalba apie pilietiškumą. Žinoma, tam pirmiausia reikėjo išsiaiškinti istorinio filmo panaudojimo istorijos pamokoje potencialą, iššūkius ir metodiką.

2. Istorinio filmo panaudojimas istorijos pamokoje: galimybės, metodai ir problemos

Filmo panaudojimo istoriografijoje ir istorijos didaktikoje paieškos populiarumo sulaukė XX a. 9–10 dešimtmečiais³⁴ ir tebesitęsia iki šiol. Šio virsmo, nusakomo *iconic turn*, *ikonofilijos*, *vizualinės istorijos* ar kitais apibūdinimais³⁵, prielaidos įvairios, persidengiančios viena su kita, pirmiausia, žinoma, nulemtos vaizdo kultūros vyravimo XX–XXI a. aplinkoje. Neabejotinos įtakos tam turėjo ir (vaizduojamojo) meno istorijos tyrinėtojų pasikeitęs požiūris į juos dominančias meno šakas. Atsisakius

³³ *Ibidem*, p. 25.

³⁴ Vienas iš ryškių to ženklų – viename prestižiškiausių JAV periodinių mokslo leidinių *The American Historical Review* 9 dešimtmetyje atsiradusi rubrika, skirta istorinių filmų recenzijoms.

³⁵ Plg., žr. Pandel, H.-J. Bild und Film. Einsätze zu einer Didaktik der „Bildgeschichte“. In: *Geschichtsbewusstsein und Methoden historischen Lernens* / Hrsg. B. Schönemann, U. Uffelman, H. Voit. Weinheim: Deutsche Studine Verlag, 1998, S. 157; Mulevičiūtė, J. Vaizduojant istoriją. In: *Lietuvos dailės istorikų draugijos biuletenis 2006* / sudarytojos J. Mulevičiūtė, D. Klajumienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 48; Švedas, A. „Kurti tęstinumą“: diskusija apie antrąjį istorikų suvažiavimą, įvairias renginio supratimo strategijas, bendruomenės kūrimo darbą, „istorinį džiažavimą“ ir ateities planus. *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 25, p. 140–141; Grigoravičienė, E. *Vaizdinis posūkis: vaizdai, žodžiai, kūnai, žvilgsniai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

orientuotis vien į meno kūrinį autonominę vertę ir juos sukūrusį individą (-us), judama vizualinės antropologijos, socialinės ir mentalitetų istorijų link³⁶. Vakarų istorikų tekstai rodo, kad susidomėjimas vizualumo sritimi sąlygojo iš istorijos mokslo atsineštų normų perkėlimą į šią sritį³⁷. Istoriniams vaizdams suteikta istorinio dokumento reikšmė, istorinio šaltinio statusas³⁸. Vienas istorinio filmo tyrimo pradininkų – Analų mokyklos atstovas Marcas Ferro teigė, kad istorikui filmas yra tik pretekstas, o ne objektas, įdomus pats savaime. Jis turi ir liudininko reikšmę³⁹. Paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais prie istorijos mokslo ir filmo santykių paieškų prisidėjo postmodernistines idėjas propaguojantys tyrinėtojai, nurodantys epistemologinius istorinės kinematografijos ir istoriografijos panašumus⁴⁰. Amerikietis Robertas A. Rosenstone'as teigė, kad tai, kas galioja filmui, galioja ir istoriografijai – jeigu tvirtinama, kad filmuoti pasakojimai yra vizualinės fikcijos, tai rašytiniai pasakojimai yra kalbinės išmonės⁴¹.

Kartu su vaizdo pažinimu tarp istorikų vyko ir jo intensyvesnio panaudojimo istorijos pamokose procesas. Žinoma, prie to prisidėjo ir spartėjanti skaitmeninė revoliucija – ji, ypač nuo XX a. 10 dešimtmečio, audiovizualinius išteklius padarė lengvai prieinamus⁴². Užsienio autorių atlikti empiriniai tyrimai leidžia teigti apie nemažą audiovizualikos kaip mokymo(si) priemonės potencialą. Tai lemia įvairios priežastys. Pirma, filmu paremta istorijos pamoka moksleiviams siejasi su mėgiama laisvalaikio praleidimo forma – filmo žiūrėjimu. Už klasės ribų mokiniai peržiūri didelius kiekius vaidybinių filmų, paremtų istorine tematika ar motyvais, tad filmai yra svarbus žinių apie istoriją šaltinis⁴³. Antai, Samo Wieneburgo 2001 m. atliktas empirinis tyrimas su mokiniais, jų tėvais ir mokytojais parodė, kad, pavyzdžiui, garsus JAV 1994 m. filmas „Forests Gampas“ tapo mokinių atspirties tašku kalbant apie Vietnamo karą⁴⁴. Maža to, 2001 m. publikuotame empiriniame JAV moksleivių tyrime *užčiuopta* mokinių tendencija mokyklinio vadovėlio teksto pasakojimo teisingumą ir tikslumą vertinti pagal tai, ką jie jau žino iš filmų. Toks mokinių santykis

³⁶ Apie pokyčius filmų tyrimų metodologijoje plačiau žr. Mikonis-Railienė, A.; Kaminskaitė-Jančorienė, L. *Kinas sovietų Lietuvoje: sistema, filmai, režisieriai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 16–20.

³⁷ Plačiau apie tai žr. Šermukšnytė, R. Informacija versus iliustracija: vaizdo naudojimo normos šiandieninėje Lietuvos istorinėje kultūroje. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013, t. 1, p. 121–142. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/01/lim201316r.sermuksnyte.informacijaversusiliustracijap.121142.pdf> [žiūrėta 2023-05-15].

³⁸ Žr. Pandel, H.-J. Bild und Film. Einsätze zu einer Didaktik der „Bildgeschichte, S. 161–162; Wohlfeil, R. Das Bild als Geschichtsquelle. *Historische Zeitschrift*, 1986, Vol. 243, No. 1, p. 91–100, <https://doi.org/10.1524/hzhz.1986.243.jg.91>.

³⁹ Plačiau žr. Ferro, M. Le film, une contre-analyse de la société? *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 1973, Vol. 28, No. 1, p. 109–124, <https://doi.org/10.3406/ahess.1973.293333>.

⁴⁰ Žr., pvz., Ernst, W. DIStory: Cinema and Historical Discourse. *Journal of Contemporary History*, 1983, Vol. 18, No. 3, p. 397–409, <https://doi.org/10.1177/002200948301800303>; Rosenstone, R. A. History in Images / History in Words: Reflections on the Possibility of Really Putting History onto Film. *The American Historical Review*, 1988, Vol. 93, No. 5, p. 1173–1185, <https://doi.org/10.1086/ahr/93.5.1173>; White, H. Historiography and Historiophoty. *The American Historical Review*, 1988, Vol. 93, No. 5, p. 1193–1199, <https://doi.org/10.1086/ahr/93.5.1193>; Hickethier, K. Film und Fernsehen als Mediendispositive in der Geschichte. In: *Der Film in der Geschichte* / Hrsg. K. Hickethier, E. Müller, R. Rother. Berlin: Sigma, 1997, S. 63–73; Rosenstone, R. A. Does a Filmic Writing of History Exist? (Book Review: *Slaves on Screen: Film and Historical Vision*. By Natalie Zemon Davis. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000). *History and Theory*, 2002, Vol. 41, No. 4, p. 134–144, <https://doi.org/10.1111/1468-2303.00225>.

⁴¹ Šį teiginį jis grindė keturiais argumentais. Pirma, istorikų pasakojimai yra konstruktai, leidžiantys suprasti praeitį. Antra, istorikų rašomi pasakojimai yra kalbinės fikcijos; parašyta istorija yra praeities pavaizdavimas, o ne pati praeitis. Trečia, pasakojime reprezentuojamo istorinio pasaulio pobūdis iš dalies ištremtas pasirinkto istorijos vaizdavimo žanro. Galiausiai, kalba nėra *peršviečiama*, ji neatspindi praeities tokios, kokia ji buvo iš tikrųjų: kalba kuria ir struktūruoja istoriją, pripildo ją atitinkamos prasmės. Žr. Rosenstone, R. A. *History in Images / History in Words: Reflections on the Possibility of Really Putting History onto Film*, p. 1180–1181. Taip pat žr. Šermukšnytė, R. Audiovizualinės istoriografijos atvejis Lietuvoje: TV laida „Būtovės slėpiniai“. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 20, p. 88–89. Taip pat prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/profile/Ruta-Sermuksnyte/publication/348909634_Audiovizualines_istoriografijos_atvejis_Lietuvoje_TV_laida_Butoves_slepiniai/links/60159c7f45851517e-f2a85ce/Audiovizualines-istoriografijos-atvejis-Lietuvoje-TV-laida-Butoves-slepiniai.pdf [žiūrėta 2023-05-11].

⁴² Plg. Wagner, D.-A. Teachers' Use of Film in the History Classroom: A Survey of 19 High School Teachers in Norway. *Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education Nordidactica*, 2018, Vol. 1, p. 23. Taip pat prieiga per internetą: <https://journals.lub.lu.se/nordidactica/article/view/19061> [žiūrėta 2023-05-15].

⁴³ Žr. Marcus, A. S. "It Is as It Was": Feature Film in the History Classroom. *The Social Studies*, 2005, Vol. 96, No. 2, p. 61–62, <https://doi.org/10.3200/TSSS.96.2.61-67>.

⁴⁴ Wineburg, S. *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Philadelphia: Temple University Press, 200, p. 240.

su filmu įvardijamas kaip „Disnėjaus efektas“⁴⁵. Tiesa, 2003 m. Alano S. Marcuso atliktas tyrimas rodo, kad, palyginti su mokytojais, vadovėliais ir kitais istorinės informacijos šaltiniais, mokiniai vaidybiniais filmais pasitiki mažiausiai, nes filmai gali remtis išmone, o ne faktais. Tačiau nepaisant šio nepasitikėjimo mokiniai filmais naudojami kaip informacijos bankais (kurių informaciją jie siekia gauti ir išiminti), o ne kritinės analizės šaltiniais ir pagrindu kurti savas istorijos sampratas⁴⁶. A. S. Marcuso nuomone, tokios filmo naudojimo priežastys gali būti šios: 1) mokytojų autoritetas legitimizavo filmus, rodytus istorijos pamokoje; 2) filmo žiūrėjimu paremta veikla klasėje nereikalavo gilesnės filmo analizės – nebuvo diskusijos apie galimą filmų neobjektyvumą ar netikslumą; 3) keli mokiniai aiškino, kad pagrindinis filme kuriamas istorijos vaizdas (temos, turinys ir pasakojimas) buvo teisingas ir tik mažose detalėse buvo netikslumų, kurie neturi reikšmės⁴⁷. Tai, Debros Donnelly teigimu, rodo, kad mokytojai turi padėti savo mokiniams indentifikuoti filmuose vaizdavimo mechanizmus ir susieti šias žinias su platesne istorinių įrodymų problematika⁴⁸. Ši kompetencija įvardijama kaip istorinio filmo raštingumo gebėjimai (angl. *historical film literacy skills*)⁴⁹.

Analizuodami galimybes mokant(is) istorijos naudoti filmus tyrėjai pabrėžia tai, kad audiovizualinėmis priemonėmis pateikiama informacija yra lengviau įsisavinama, atsimenama, nes vizualizuoja, *su-gyvina* praeitį⁵⁰. Be to, filmai turi didesnes galimybes nei rašytiniai tekstai arba įprastiniai pedagoginiai metodai motyvuoti, įtikinti ir įtraukti mokinius savo istoriniu turiniu⁵¹. Lengvas audiovizualinio turinio įsisavinimas, įtraukiantis, motyvuojantis poveikis sietinas su filmų *multimodaline prigimtimi*, kai pranešimai komunikuojami maišant vaizdą, garsą ir tekstą⁵². Kognityviniai neuromokslų tyrimai atskleidė, kad vizualinių ir kitokių medijų įvairovė (paveikslėliai, animacijos, judantys vaizdai, muzika ir sakytiniai tekstai) suteikia daugiau teigiamų mokymosi rezultatų nei vienos medijos naudojimas⁵³. Tai sietina su tuo, kad audiovizualine kalba pateikta informacija pati yra suvokiama emocinaliai, asociatyviai, afektyviai⁵⁴. O neuromokslų tyrimai rodo, kad emociniai įvykiai įsimenami geriau nei neemocingi, be to, kadangi dažnai filmuose persidengia emociniai ir intelektualiniai veiksniai, tai patvirtina filmų galimybę pagerinti atmintį ir mokymosi efektyvumą⁵⁵. Galiausiai, audiovizualinė istorija mokinių mėgiama ir dėl

⁴⁵ Plačiau žr. Afflerbach, P.; VanSledright, B. Hath! Doth! What? Middle Graders Reading Innovative History Text. *Journal of Adolescent and Adult literacy*, 2001, Vol. 44, No. 8, p. 703. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/40018742> [žiūrėta 2023-05-11].

⁴⁶ Marcus, A. S. "It Is as It Was": *Feature Film in the History Classroom*, p. 63.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 63–64.

⁴⁸ Donnelly, D. Teaching History Using Feature Films: Practitioner Acuity and Cognitive Neuroscientific Validation. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 2013, Vol. 12, No. 1, p. 17.

⁴⁹ Žr. Marcus, A. S. "It Is as It Was": *Feature Film in the History Classroom*, p. 62. Lietuvių edukologė Lilija Duoblienė vartoja platesnę – medijų raštingumo ugdymo – sąvoką. Plačiau žr. Duoblienė, L. Medijų raštingumo ugdymas: globaliosios tendencijos ir lietuviškojo kelio paieška. *Santalka. Filologija. Edukologija*, 2010, t. 18, Nr. 2, p. 16–28. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367172474280/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2023-05-11].

⁵⁰ Žr. visų pirma: Rohlfes, J. *Geschichte und ihre Didaktik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986, S. 339; Schneider, G. Filme. In: *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht* / Hrsg. H.-J. Pandel, G. Schneider. Schwalbach: Wochenschau Verlag, 1985, S. 523–524; Donnelly, D. *Teaching History Using Feature Films: Practitioner Acuity and Cognitive Neuroscientific Validation*, p. 19; Wagner, D.-A. *Teachers' Use of Film in the History Classroom: A Survey of 19 High School Teachers in Norway*, p. 32.

⁵¹ Žr. Marcus, A. S. "It Is as It Was": *Feature Film in the History Classroom*, p. 61; Reynaud, D. Dealing with Historical Movies in the History and English Classroom. *TEACH Journal of Christian Education*, 2008, Vol. 2, No. 2, p. 48. <https://doi.org/10.55254/1835-1492.1145>. Tiesa, Norvegijoje atliktas empirinis tyrimas rodo, kad filmo žiūrėjimo efektyvumas pamokoje priklauso nuo klasės dinamikos, filmo patrauklių savybių, vidinės mokinių motyvacijos. Plačiau žr. Wagner, D.-A. *Teachers' Use of Film in the History Classroom: A Survey of 19 High School Teachers in Norway*, p. 22–44.

⁵² Lietuvoje multimodalumo ir edukacijos ryšiai daugiausia pristatyti lietuvių edukologijos klasikų: Baranova, J.; Duoblienė, L. *Filosofija vaikams ir multimodalus ugdymas: metodinė priemonė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020; Baranova, J.; Duoblienė, L. *Multimodal Education: Philosophy and Practice*. Washington: The Council for Research in Values and Philosophy, 2021.

⁵³ Žr. visų pirma: Donnelly, D. *Teaching History Using Feature Films: Practitioner Acuity and Cognitive Neuroscientific Validation*, p. 19.

⁵⁴ Plačiau žr. Hoekstra, H. Audiovisuelle Sprache und Kultur – Moralische Bildung. In: *Neue Medien – Mehr Verantwortung! Analysen und pädagogische Handreichungen zur ethischen Medienerziehung in Schule und Jugendarbeit* / Hrsg. U. F. Schmälzle. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1996, S. 73–98; Berry, Ch.; Schmied, L. A.; Schrock, J. Ch. The Role of Emotion in Teaching and Learning History: A Scholarship of Teaching Exploration. *The History Teacher*, 2008, Vol. 41, No. 4, p. 437–452, taip pat prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/40543884> [žiūrėta 2023-05-11].

⁵⁵ Žr. visų pirma: Donnelly, D. *Teaching History Using Feature Films: Practitioner Acuity and Cognitive Neuroscientific Validation*, p. 23.

to, kad turi daug daugiau galimybių nei rašytinė istorija perteikti daugiaperspektyvinę, daugiadimensionalų, kompleksišką praeities pasaulio vaizdą⁵⁶. Pažymėtina, kad dažnai istorinės tematikos vaizdiniuose filmuose naudojamas istorijos *personalizavimo principas* skatina vaikus ar paauglius identifikuotis su filmų personažais, juose atpažinti save patį, perimti jų deklaruojamas vertybes⁵⁷. Vadinasi, audiovizualinė istorija tenkina moksleivių ne tik pramoginius, bet ir tapatybės paieškų, kompleksiško, daugiadimensionalaus praeities pasaulio vaizdinio įgijimo poreikius.

Tačiau tam, kad istoriniu filmu paremta pamoka teiktų vienokias ar kitokias žinias ir kompetencijas, dirbant su audiovizualine istorija būtina pasitelkti tam tikrą metodiką. Audiovizualinės istorijos mokymo priemonės pamokoje gali atlikti įvairias funkcijas, kurių svarbiausios yra:

- (1) iliustracija mokytojo pasakojimui;
- (2) įgytų žinių tikrinimo, kartojimo priemonė;
- (3) naujų žinių šaltinis;
- (4) kritinio, istorinio mąstymo lavinimo, istorinės empatijos (angl. *historical empathy*) ugdymo priemonė.

Išvardytos paskirtys įtelpa į Lietuvos istorijos didaktiko Benedikto Šetkaus trijų lygmenų teoriją, kuri apima skirtingas darbo su šaltiniais technikas bei jų funkcijas istorijos pamokoje⁵⁸. Taikant minėtą schemą, filmo naudojimas pirmuoju lygmeniu – tai istorinės informacijos šaltinio demonstravimas siekiant vaizdingai konkretizuoti, iliustruoti, pakartoti, įtvirtinti pamokos metu išmoktą informaciją. Tokia darbo su istorijos šaltiniais technika padeda įsiminti kitos medžiagos pagrindu įgytą informaciją. Antrojo darbo su filmu lygmens bruožas – tai detalus jo nagrinėjimas pasitelkiant turimas istorijos žinias. Taikant šią analizę yra gaunama nauja informacija apie praeitį. Dirbant su filmu trečiuoju lygmeniu yra mėginama išvelgti tai, kas tiesiogiai viename ar kitame informacijos šaltinyje nėra matoma: autoriaus (šiuo atveju operatoriaus, režisieriaus, scenarijaus autoriaus) motyvų, pozicijos išryškėjimas, šaltinio patikimumo įvertinimas, šaltinio atsiradimo konteksto nusakymas. Trečiasis lygmuo lavina moksleivių kritinį mąstymą, gebėjimą įgytas istorijos žinias taikyti interpretuojant informacijos šaltinių medžiagą, taip pat minėtus istorinio filmo raštingumo gebėjimus. B. Šetkaus idėjas galima papildyti Scotto Alano Metzge'ės aukštesnio lygio filmų panaudojimo istorijos pamokose rekomendacijomis⁵⁹. Jo nuomone, tinkamas istorinio filmo *prakalbinimas* mokiniams suteikia galimybę:

- (1) pritaikyti turinio žinias (atpažinti, kada vaizdavimas yra tikslus arba išgalvotas) ir tokiu būdu ugdyti istorijos supratimą;
- (2) atpažinti istorinius naratyvus (išsiaiškinti, kaip filmas paaiškina ar interpretuoja įvykį ar epochą) ir istorines perspektyvas (kelti klausimus: kokias *puses* ir kodėl rodo filmas? kaip filmas apibrėžia ir vaizduoja žmones praeityje, ypač istoriškai marginalizuotas grupes dominuojančių grupių atžvilgiu?) – tokiu būdu formuojamas mokinių istorinis mąstymas ir istorinės perspektyvos suvokimas. (Tai, tikėtina, ugdo ir brandų mokinių istorinės empatijos jausmą⁶⁰);
- (3) susimąstyti, kodėl filmai apie praeitį traktuotini kaip dabarties dokumentai, atspindintys šiandienos problemas ir vertybes (kokias išvadas apie žmones, perspektyvas ar praeities įvykius pateikia filmas šiuolaikinės visuomenės šviesoje? kokios etinės ir emocinės reakcijos sukeliama?). Tokiu

⁵⁶ Plg., žr. Kokkinos, G.; Kimourtzis, P.; Lemonidou, E.; Gatsotis, P.; Trantas, P. The Difficult Relationship between the History of the Present and School History in Greece: Cinema as a „Deus Ex Machina“?; Results Arising from a Research Programme with Students. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 2013, Vol. 12, No. 1, p. 32.

⁵⁷ Žr. Donnelly, D. *Teaching History Using Feature Films: Practitioner Acuity and Cognitive Neuroscientific Validation*, p. 22.

⁵⁸ Žr. Šetkus, B. *Darbas su istorijos šaltiniais: praktiniai patarimai*. Vilnius: Vaga, 2002, p. 22–25.

⁵⁹ Žr. Metzge, S. A. Maximizing the Educational Power of History Movies in the Classroom. *The Social Studies*, 2010, Vol. 101, No. 1, p. 127–136, <https://doi.org/10.1080/00377990903284047>.

⁶⁰ Istorinė empatija apibrėžtina kaip gebėjimas apibūdinti praeitį per praeities žmonių požiūrį ir išgyvenimus, kurie atsiskleidžia per literatūrą, meną, artefaktus ir pan., kartu siekiant išvengti praeities vertinimo per dabarties normas ir vertybes. Plačiau žr. Yilmaz, K. Historical Empathy and Its Implications for Classroom Practices in Schools. *The History Teacher*, 2007, Vol. 40, No. 3, p. 331–337. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/30036827> [žiūrėta 2023-05-11].

būdu istoriniai filmai gali įgalinti mokinius geriau suprasti *prezentizmą* – polinkį į praeitį žvelgti tik per mūsų šiandienines vertybes ir patirtį.

Atkreiptinas dėmesys į tyrinėtojų rekomendaciją, kad filmo naudojimas mokyklinėje edukacijoje turi peržengti istorijos dalyko ribas. D. Donnelly atliktas filmais paremtų istorijos pamokų stebėjimas parodė, kad tokiose pamokose sėkmingai apimamas ir vertybių bei etikos matmuo. Jos teigimu, tirti pavyzdžiai liudija filmo kaip stimulo nagrinėti praeitį ir dabarties problemas, susijusias su moraliniais ir etiniais klausimais, naudą, nes filmas priverčia mokinius identifikuoti įvairias vertybes ir atlikti savireflektyvų savo vertybių, nuostatų ir veiksmų vertinimą⁶¹. Be to, filmo ar kitos audiovizualinės priemonės naudojimas istorijos pamokose turi ugdyti moksleivių suvokimą, kad bet kokia žmogiškoji komunikacija yra priklausoma nuo istorinio proceso, taip pat kad komunikacijos priemonės tenkina ne tik informacinius žmonių poreikius, bet ir susijusius su fikcijomis bei iliuzijomis. Filmo analizės turi padėti suvokti bręstančiai asmenybei jos pačios priklausomumą nuo komunikacijos priemonėse pateikiamų vaizdinių. Juk masinės komunikacijos priemonės yra ne tik žinių kūrimo bei perteikimo instancijos, bet ir istorijos *akumulatorius*, formuojantis mūsų mąstymą⁶².

Nepaisant darbo su istoriniais filmais istorijos pamokoje metodų gausos ir nemenko audiovizualinės istorijos potencialo, empiriniai tyrimai užsienyje rodo mokytojų apsiribojimą tik tam tikrais jų panaudojimo būdais. Kaip rodo Norvegijoje atliktas kokybinis mokytojų tyrimas, pagrindinis istorinio filmo naudojimo pobūdis – turiniu paremtos (angl. *content based*) veiklos: turinio iliustravimas / vizualizavimas ir empatijos stiprinimas. Davido-Alexandre'o Wagnerio teigimu, tai atspindi pozityvistinę / mokslinę tirtų mokytojų istorijos koncepciją, mokslinį istorinio filmo naudojimą (angl. *scientific use*), nes pedagogai dažniausiai istorijos filmus vertina pagal ilgaamžės pozityvistinės rašytinės istorijos kriterijus⁶³. Kitaip tariant, mokytojai norėtų, kad filmai pateiktų *teisingą* praeities vaizdą, jie vengia jį traktuoti kaip praeities interpretaciją, kuria galima arba reikia suabejoti⁶⁴. D. Donnelly tyrimas atskleidžia, kad dauguma mokytojų su filmu dirba labai tradiciškai – jie vengia tirti jį kaip istorinį artefaktą ar reprezentaciją. Tai atspindi vieno jos kalbinto mokytojo pasakojimas: *Aš tiesiog rodau filmą ir kalbu apie tai, kas nutiko. Tada pereinu prie šaltinių*⁶⁵. Žodžiu, paminėti užsienio tyrėjų pavyzdžiai rodo, kad mokytojai skatina mokinius suvokti judančius vaizdus pasyviai, t. y. kaip *tiesą*, o ne imtis aktyvių dekonstravimo veiksmų, kurie parodytų minėtus filmo kaip istorijos ir istorinės sąmonės šaltinio *prakalbinimo*, istorinio filmo raštingumo gebėjimus⁶⁶.

Toks *paviršutiniškas* filmo panaudojimas istorijos pamokose gali būti sietinas ne tik su pozityvistinės / mokslinės istorijos mokytojų mąstysenos, be kita ko, sąlygotos vizualinio raštingumo kompetencijų ugdymosi jų ankstesnėse pedagoginėse studijose, stoka⁶⁷. Priežastys gali slypėti ir dirbant su audiovizualine medžiaga kylančiose problemose. Įvairūs empiriniai tyrimai rodo kelis esminius mokytojams kylančius istorinio filmo naudojimo pamokoje iššūkius. D.-A. Wagnerio tyrimas rodo, kad filmas mokytojų buvo vertinamas kaip labai daug laiko reikalaujanti veikla – prieš filmu paremtą pamoką reikia parinkti pamokos temą ir tikslą atitinkantį filmą, pasirengti įvairioms su filmo žiūrėjimu susijusioms veikloms, pamokos metu žiūrėti patį filmą ir atlikti su juo susijusias praktikas⁶⁸. Šią D.-A. Wagnerio mokytojų tyrime išryškintą problemą sukonkretina ir papildo S. A. Metzge'ės išvagos. Jo teigimu, ilga filmų trukmė

⁶¹ Donnelly, D. *Filmic Pedagogies in the Teaching of History: Research on and Recommendations for Using Video in the Classroom*. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 2016, Vol. 14, No. 1, p. 122.

⁶² Žr. visų pirma: Paschen, J. *Film und Geschichte*. *Geschichte lernen*, 1994, Heft 42, S. 19. Taip pat žr. Rohlfes, J. *Geschichte und ihre Didaktik*, S. 338–343.

⁶³ Wagner, D.-A. *Teachers' Use of Film in the History Classroom: A Survey of 19 High School Teachers in Norway*, p. 38.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁶⁵ Donnelly, D. *Teaching History Using Feature Films: Practitioner Acuity and Cognitive Neuroscientific Validation*, p. 20.

⁶⁶ Plačiau apie tokias filmo naudojimo istorijos pamokoje tendencijas žr. Marcus, A. S.; Stoddard, J. D. *Tinsel Town as Teacher: Hollywood Film in the High School Classroom*. *The History Teacher*, 2007, Vol. 40, No. 3, p. 303–330. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/30036826> [žiūrėta 2023-05-11].

⁶⁷ Plg. Wagner, D.-A. *Teachers' Use of Film in the History Classroom: A Survey of 19 High School Teachers in Norway*, p. 38.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 36.

verčia mokytojus istorinius filmus rodyti ištraukomis. Nepilną filmo rodymą lemia ir dažnai filmuose pasitaikantys nepriimtini turinio dalykai, pvz., nešvankybės, nuogybės, seksualinės situacijos, smurtas. Tad mokytojai turi atidžiai peržiūrėti norimus naudoti pamokoje filmus ir būti pasiruošę praleisti problemines scenas. Dar vienas galimas istorinio filmo panaudojimo istorijos pamokoje *barjeras* – skeptiškas mokyklos bendruomenės požiūris į filmų rodymą pamokose. Todėl, S. A. Metzge'ės nuomone, mokytojai turi pagrįsti filmų edukacinį panaudojimą aiškiai nustatydami savo ugdymo tikslus ir užtikrinti, kad jie atitiktų akademinis standartus⁶⁹ (kaip žinia, daugumos valstybių istorijos mokymo standartai reikalauja analizuoti dokumentus, alternatyvias perspektyvas ir istorinius pasakojimus, o tam filmams paremtos pamokos ypač tinka).

Atlikti tyrimai rodo, kad filmas (arba jo ištraukos) turi būti integrali visos pamokos dalis – pamokos įvade reikia apibrėžti mokymo(si) temą, vėliau pateikti įvadinę instrukciją, suteikiančią mokiniams kontekstines žinias, pasiūlyti patarimus, ko ieškoti ir apmąstyti žiūrint filmą, galiausiai, po audiovizualinės medžiagos peržiūros užsiimti tam tikra veikla.

3. Istoriniu filmu pagrįsta pilietinio pasipriešinimo temos pamoka ir empirinio tyrimo rezultatai

3.1. Istoriniu filmu pagrįsta pamoka: pamokos „scenarijaus“ pasirinkimo motyvai ir pamokos eiga

2022 m. vienoje Vilniaus gimnazijų 9–12 klasėms buvo vedamos pamokos apie pilietinį pasipriešinimą tema „Menas kaip pilietinio pasipriešinimo forma SSRS okupacijos metais“. Šios pamokos vyko aštuoniose klasėse (trys devintos klasės, trys dešimtos klasės, viena vienuoliktą klasė ir viena dvylikta klasė). Esmine pamokos ašimi buvo pasirinktas lietuviškas vaidybinis istorinis filmas „Emilija iš Laisvės alėjos“ (2017 m., režisierius Donatas Ulvydas). Prieš tai filmą buvo matę tik 25 iš 178 mokinių (7,12 procento). Filmą pasirinktas dėl kelių priežasčių. Pirma, jo turinys atitinka pilietinio pasipriešinimo temą. Filme veiksmas vystosi daugiausia 1972 m., po Romo Kalantos susideginimo. Pagrindinė filmo herojė jauna aktorė Emilija (akt. Ieva Andrejevaitė), gavusi paskyrimą dirbti Kauno dramos teatre, į Kauną atvyksta per vadinamuosius Kauno pavasario įvykius. Į mitingą atsitiktinai patekusi Emilija suimama sovietinių jėgos struktūrų, kurių vienas iš pareigūnų, radęs jos turimą partizaniškų eilių knygelę, ima ją sistemingai ir žiauriai persekioti. Emilijos naujojoje darbovietėje – Kauno dramos teatre atsiskleidžia skirtinga aktorių laikysenų paletė: nuo baimės ir prisitaikymo iki pasipriešinimo statant patriotinę dramą apie 1830–1831 m. sukilimo dalyvę Emiliją Pliaterytę. Palaipsniui filmo fabula atskleidžia, kaip Emilija stoja į pasipriešinimo (tiesa, ne ginklu, o menu) sovietinei sistemai pusę. Tad šia kino juosta pamokos koncepcijos ir kartu šio straipsnio autoriai sumanė mokiniams atskleisti, kaip meno forma – teatras – sovietmečiu tapo vienu iš pilietinio pasipriešinimo būdų. Viena meno forma čia susipina su kita: pilietiškumo ugdymui istorijos pamokoje pasitelktame kino filme perteikiamas sistemai besipriešiantis teatras. Filmą pasirinkimą lėmė ir jo prieinamumas (jo įrašas dėl autorinių teisių pasiekiamas iki 2029 metų). Tiesa, tam tikrų abejonių kėlė filmo prieštaringi vertinimai. Vieni (pavyzdžiui, žurnalistas Vilmantas Venckūnas) „Emiliją iš Laisvės alėjos“ laikė vienu kokybiškiausių ir įdomiausių pastarojojo meto lietuvių filmų:

Šis projektas neša stiprią patriotinę žinią, tačiau tai nėra tuščias ir meninės vertės neturintis meilės tėvynei skleidimas. Filmą kūrėjams pavyko suderinti pilietinę ir meninę misijas. Dėl šios priežasties juosta galės tarnauti ir kaip mokomoji priemonė, ir kaip įdomus kino darbas⁷⁰.

⁶⁹ Detaliau žr. Metzge, S. A. *Maximizing the Educational Power of History Movies in the Classroom*, p. 133–134.

⁷⁰ Venckūnas, V. „Emilijos iš Laisvės alėjos“ recenzija: išsiveržė visos emocijos. *Lrytas*, 2017 m. vasario 17 d. Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/kultura/kinas/2017/02/17/news/-emilijos-is-laisves-alejos-recenzija-issiverze-visos-emocijos-611893> [žiūrėta 2023-05-03].

Kino kritikė Živilė Pipinytė šią kino juostą įvardijo kaip propagandinio kino retorikos persmelktą, ideologizuotą ir konservatyvų filmą:

Viena vertus, tarsi užsimota pagerbti žmones, kurie net sovietmečiu bandė priešintis sistemai. Todėl filmas prasideda užuomina į Romo Kalantos susideginimą ir po to įvykusias eitynes Laisvės alėjoje. Tačiau akivaizdus supaprastinimas, akis badančios dramaturginės schemos ir iš personažų lūpų transliuojami šūkiei liudija propagandinę jo prigimtį. Tad kyla klausimas, ar tai nepriklausomos Lietuvos ideologija, ar filmo kūrėjai patys bando ją kurti, siūlydami piliečius dalyti į tuos, kurie garbiai šaukia apie meilę Lietuvai, ir į likusius?⁷¹

Manytina, kad „Emiliją iš Laisvės alėjos“ galima laikyti ne įvykius iškraipiančios propagandos priemone, o tautinės kino ideologijos (kitaip – mitologijos) vienu iš pavyzdžių. Semiotikas Algirdas Julius Greimas ideologiją ir mitologiją mato kaip modelių, „kuriais mes gyvenam, įrašydami save į vertybių sistemas, arba įprasmindami savo veiklą“⁷², du pasireiškimo būdus:

[...] vienas iš jų yra susąvokintas būdas, išreikštas abstrakčiais žodžiais, moksline terminologija, arba politine ideologija, o kitas yra mitifikuojantis pasireiškimo būdas, tų pačių ideologinių teisybių ir melų egzistavimas poezijos, religijos, meno ir visų kitų įrašytų ir paslėptų vertybių pagalba⁷³.

Tenka konstatuoti, kad retas po 1990 m. sukurtas istorinis vaidybinis filmas Lietuvoje nepatenka į tautinės kino mitologijos kategoriją. Tad iškilo klausimas: kaip šį tautinės ideologijos elementų turintį istorinį filmą panaudoti pilietinio pasipriešinimo pamokoje? Teko sugrįžti prie minėtos M. Ferro minties apie filmą ne kaip savaiminę estetinę ar pažinimo vertybę, o kaip pretekstą įvairioms su juo susijusioms veikloms. Kadangi buvo planuojama per istorinį filmą apie pilietinį pasipriešinimą kalbėti skirtingų žinių ir gebėjimų turinčioms gimnazijų klasėms, ugdyti minėtus istorinio filmo raštingumo gebėjimus pamokos koncepcijos kūrėjams pasirodė netinkama užduotis. Be to, kaip minėta straipsnio pirmoje dalyje, labiausiai koncentruojamasi į pilietinio pasipriešinimo temų spektrą istorijos programose patenkančių įvykių turinį, kolektyvinės atminties perteikimą (o ne kritinį mąstymą, disciplinines procedūras): pasipriešinimo pobūdį, motyvus, įvykiu perduodamas vertybes, jo ryšį su dabartiniu pasauliu. Tai padėjo apsispręsti dėl pagrindinio istorinio filmo naudojimo pobūdžio. Numatyta pamokoje pirmenybę teikti filmo turiniu paremtoms veikloms. Filmu turinys turėjo padėti iliustruoti, *sugyventi*, vizualizuoti, įtvirtinti pilietinio pasipriešinimo istoriją XX a. antroje pusėje Lietuvoje, stiprinti empatiją, tapti pretekstu istorijos analizei ir diskusijai. Santykinai ilga filmo trukmė (120 minučių), filme pasitaikančios sekso, smurto scenos iš karto lėmė pamokos koncepcijos kūrėjų sprendimą rodyti šį filmą ištraukomis. Be to, norėta, kad pamokos metu mokiniai ne tik žiūrėtų kinematografinius vaizdus, bet ir juos *įdarbintų* – analizuotų, diskutuotų apie juos. Tad pasirinkta demonstruoti penkias ištraukas: R. Kalantos susideginimas, mitingas Kaune, smurtinės priemonės malšinant protestus, kadrai su psichiatrinės ligoninės ir partizanų suėmimo vaizdais, epizodas iš spektaklio.

Peržiūrėjus filmo ištraukas mokiniai buvo suskirstyti į penkias grupes po 4–6 asmenis, atsižvelgiant į tai, kiek klasėje tuo metu buvo mokinių. Mokiniai buvo skirstomi atsitiktinai, pagal tai, kur tuo metu sėdėjo klasėje. Kiekviena iš penkių grupių klasėje gavo po tris skirtingus klausimus, į kuriuos turėjo trumpai atsakyti (dėl laiko stokos buvo siūloma apsiriboti keliais sakiniais) remdamasi matyta vaizdine medžiaga:

- *1 grupės klausimai:* Kokios ištraukos rodomos viso filmo metu? Į kokį laikotarpį yra nukeliamas žiūrovas ir kodėl taip daroma? Kuo šis laikotarpis susijęs su filmo siužetu ir XX a. antros pusės įvykiais Lietuvoje?

⁷¹ Pipinytė, Ž. Plakatas tautos šventei. Nauji filmai – „Emilija iš Laisvės alėjos“. 7 meno dienos, 2017 m. kovo 3 d., Nr. 9 (1203), p. 8. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.7md.lt/imgarchive/pdf/1203.pdf> [žiūrėta 2023-05-11].

⁷² Greimas, A. J. Mitai ir ideologijos. *Metmenys*, 1966, Nr. 12, p. 14. Taip pat prieiga per internetą: http://www.semiotika.lt/file/repository/086_1966_Mitai_ir_ideologijos.pdf [žiūrėta 2023-05-11].

⁷³ *Ibidem*, p. 14.

- *2 grupės klausimai:* Koks asmuo vaizduojamas susideginimo scenoje ir kodėl jis taip pasielgia? Kokią įtaką tokia auka turėjo Lietuvai ir išskirtinai Kaunui? Kaip šie įvykiai susiję su minios šūksmais „Lietuva bus laisva“?
- *3 grupės klausimai:* Kokiomis priemonėmis malšinami protestai ir kokiai santvarkai tai būdinga? Ko siekia Leonas, atsivesdamas Emiliją į psichiatrinę ligoninę? Koks asmuo yra vadinamas „liaudies priešu“?
- *4 grupės klausimai:* Kokią reikšmę meninis spektaklis turi Lietuvai ir jos visuomenei XX a. antroje pusėje? Trispalvės iškėlimas – maištas ar laisvės siekiamybė? Ar menas gali būti pilietinio pasipriešinimo forma?
- *5 grupės klausimai:* Ką laisvės sąvoka reiškė tuo metu (pateikite pavyzdžių) ir XXI a.? Kaip Jūs suprantate „laisvės“ sąvoką ir kiek jaučiatės laisvi? Kaip į visuomeninius mitingus ir protestus reaguojama XXI amžiuje?

Darbas grupėse vyko 8–12 minučių. Po to mokiniai glaustai pristatė savo darbo rezultatus. Pateiksime svarbesnius iš jų. Antai, tik dvi grupės iš aštuonių atpažino, kad ištraukose buvo rodomas partizaninis laikotarpis. Tik dviejų grupių tikslų atsakymą galėjo lemti tai, kad 9 klasės kurse nėra partizaninio pasipriešinimo temos, o 10 klasėje ši tema nagrinėjama sausio–vasario mėnesiais. Paskutinį kartą apie partizaninį pasipriešinimą mokiniai mokėsi tik penktos klasės istorijos pamokose. O dorinio ugdymo, lietuvių kalbos, pilietiškumo pagrindų ar kitų mokomųjų dalykų teikiamos kompetencijos, tikėtina, neleidžia atpažinti rodomų scenų.

Antros grupės klausime buvo aiškinamasi, koks asmuo vaizduojamas susideginimo scenoje ir kodėl jis taip pasielgia. Visos grupės atsakė, kad tai buvo Romas Kalanta. Dauguma parašė, kad susidegino protestuodamas prieš sovietinį režimą ir norėdamas atkreipti dėmesį, parodyti savo meilę, ištikimybę Lietuvai. Klausimo „Kokią įtaką tokia auka turėjo Lietuvai ir išskirtinai Kaunui?“ vyraujantis atsakymas buvo *Paskatino žmones sukilti, išeiti į gatves, susivienyti, kilo masinės demonstracijos*. Į trečios grupės klausimą „Kokiomis priemonėmis malšinami protestai ir kokiai santvarkai tai būdinga?“ visos aštuonios grupės atsakė, kad protestai yra malšinami fiziniu ir moraliniu smurtu, teroru. Tačiau atsakyti į antrąją klausimo dalį pavyko tik trimis grupėms, kurios buvo 10–12 klasių atstovai. Jos atsakė, kad smurtą ir terorą pasitelkia totalitarinės valstybės, Sovietų Sąjunga, fašizmas.

3.2. Empirinio tyrimo rezultatai

Įvardijus pamokos temą ir atlikus pamokos apibendrinimą buvo atliekama eksperimente dalyvavusių mokinių anketinė apklausa. Pirmoje apklausoje dalyvavo 175 mokiniai, antroje – 169 mokiniai. Apklausą buvo vykdoma pasitelkus internetinę anketos formų kūrimo priemonę *Google Forms*, prieš tai gavus mokinių tėvų sutikimus jų vaikams dalyvauti tyrime. Pirmoje apklausoje buvo pateikti penki, o antroje – šeši klausimai.

Pirmoje apklausoje buvo klausama:

- (1) Kas, Jūsų nuomone, yra pilietinis pasipriešinimas?
- (2) Ar pilietinio pasipriešinimo tema Jums aktuali? Jei taip, kuo?
- (3) Ar per istorijos pamokas susipažįstate su pilietinio pasipriešinimo tema?
- (4) Išvardykite praeities ir dabarties įvykius, reiškinius, asmenybes, kurie Jums siejasi su pilietiniu pasipriešinimu?
- (5) Ar menas gali būti pilietinio pasipriešinimo būdas? Jei taip, paminėkite meno, kaip pilietinio pasipriešinimo, pavyzdžių iš pasaulio ir Lietuvos praeities ar dabarties?

Antroje apklausoje užduoti šie klausimai:

- (1) Ar patiko filmą integruojanti istorijos pamoka apie pilietinį pasipriešinimą?
- (2) Ar visos pamokos metu likote aktyvus (-i)?
- (3) Kas padėjo arba trukdė išlaikyti dėmesį?

- (4) Kaip jautėtės susipažindami su pamokos tema? Kaip paaiškintumėte tokią savo būseną?
 (5) Ar po pamokos pasikeitė Jūsų nuomonė apie pilietinį pasipriešinimą? Jei taip, kaip?
 (6) Ką naujo pamokoje sužinojote apie pilietinį pasipriešinimą sovietmečiu?

Apklaustos rezultatai pamokos pradžioje (žr. 1. lentelę) atskleidė, kad daugiau nei pusė mokinių (56 proc.) pilietinį pasipriešinimą (pirmasis klausimas) supranta kaip visuomenės pasipriešinimą įvairiomis formomis savo šalies valdžiai, jos kuriamai sistemai ir tvarkai. Šiek tiek mažiau (21,7 proc.) mokinių pilietinio pasipriešinimo terminą apibrėžė kaip visuomenės pasipriešinimą (taip pat įvairiomis formomis) okupacinei valdžiai. Nedidelė mokinių dalis pateikė dar kitus atsakymus: 1) pilietinis pasipriešinimas gali būti traktuojamas kaip visuomenės pasipriešinimas neteisingumui, kuris sietinas su žmogaus teisių ir laisvių pažeidimais (3,4 proc.); 2) kita moksleivių grupė nurodė tik pilietinio pasipriešinimo dalyvius, bet neįvardijo jokių tikslesnių aplinkybių (8 proc.); 3) piliečiai priešinas tautai, valstybei, visuomenei ar kitokias pažiūras palaikantiems asmenims (4,6 procento). Pastebėtina, kad atsiskleidė ir neigiamas požiūris į pilietinio pasipriešinimo sąvoką: 2,9 proc. mokinių teigė, kad pilietinis pasipriešinimas yra *kai žmogus priešinas savo valstybei ir elgiasi ne kaip pilietis*.

1. lentelė. Kas, Jūsų nuomone, yra pilietinis pasipriešinimas?

KIEKIS	ATSAKYMO VARIANTAI
56 proc.	Visuomenės (ginkluotas, taikus, neįvardytas) pasipriešinimas savo šalies valdžiai, sistemai, jos įstatymams, tvarkai
21,7 proc.	Visuomenės (ginkluotas, taikus, neįvardytas) pasipriešinimas okupacinei valdžiai
8 proc.	Tautos ar piliečių pasipriešinimas (atsakymuose nurodyta tik kas priešinas, bet ne kam ir kodėl)
4,6 proc.	Piliečių pasipriešinimas tautai, valstybei, visuomenei ar kitaip mąstantiems asmenims
3,4 proc.	Visuomenės pasipriešinimas neteisingumui, daugiausia sietinam su žmogaus teisių ir laisvių pažeidimu
2,9 proc.	Neigiamas požiūris
2,3 proc.	Kita (Pilietinis pasipriešinimas kitai tautai; Visuomenės konfliktas tarpusavyje; Pilietinio pasipriešinimo sklaida viešojoje erdvėje; Pilietinis priešinimasis norint išsaugoti kultūrą)

Antruoju klausimu (Ar pilietinio pasipriešinimo tema Jums aktuali? Jei taip, kuo?) buvo tikimasi įvertinti pilietinio pasipriešinimo svarbą ir aktualumą (žr. 2. lentelę). Dauguma respondentų pasiskirstė tarp atsakymų aktuali (51,4 proc.) ir neaktuali (42,9 procento). Matyti, kad gana didelė dalis moksleivių pilietinį pasipriešinimą vertina kaip nesvarbų reiškinį, tačiau tai galėjo lemti (atskleidžia ankstesnis klausimas), jog kai kurių mokinių žodyne nėra aiškiai ir tiksliai suformuotas šios sąvokos turinys. Moksleiviai, paminėję, kad ši tema yra aktuali, įvardijo įvairiausias priežastis. 14,9 proc. teigė, kad tai itin svarbu dėl šiandieninių aktualijų (*Manau yra aktuali, ypač kai dabar vyksta karas Ukrainoje, yra svarbu kovoti prieš Rusijos vykdomą genocidą, Taip, Ukrainoje vyksta pilietinis pasipriešinimas*); 6,3 proc. mokinių manė, kad pilietinio pasipriešinimo pavyzdžiai yra neatsiejama Lietuvos istorijos dalis ir kelia pasididžiavimą (*Taip, nes partizanai kovojo už Lietuvos laisvę, Taip, nes dėl pilietinio pasipriešinimo Lietuva dabar yra laisva šalis*); 5,1 proc. moksleivių įvardijo, kad svarbu žinoti pilietinio pasipriešinimo būdus (*Taip, galima sužinoti apie visokiausius pasipriešinimo būdus, kodėl jie atsiranda ir kokių yra istorinių pavyzdžių*); 4 proc. pastebėjo, kad pilietinis pasipriešinimas gyventojams leidžia išreikšti savo nuomonę (*Aktuali, nes tai parodo žmogaus nuomonę*); likusieji 16 proc. nurodė skirtingas priežastis (*Taip, apginti Lietuvą nuo priešų, Taip, nes esu Lietuvos pilietis, Taip, jis ugdo visuomenei svarbias vertybes, Taip, tai skamba įdomiai*). Mažuma pasirinko pilietinį pasipriešinimą vertinti kaip ne visai aktualų (1,7 proc.) arba buvo neužtikrinti (4 proc.), grįsdami savo pasirinkimą šiais motyvais: *Šiuo metu nelabai, bet bendrai tema yra svarbi; Truputį, mano tėvas SSRS laikais buvo jaunuolių organizacijos „Gediminaičiai“ narys*.

2. lentelė. Ar pilietinio pasipriešinimo tema Jums aktuali? Jei taip, kuo?

KIEKIS	ATSAKYMO VARIANTAI	
51,4 proc.	Taip, aktuali	
16 proc.	i	Kita (Padeda apginti tėvynę nuo priešų ir išsaugoti jos laisvę; Tai pilietiškumo išraiška; Suteikia galimybę daryti įtaką valstybės valdžiai; Skatina žmonių vienybę ir solidarumą; Svarbu, nes apie tai mokomės; Tėvynė yra labai svarbi; Įdomu)
14,9 proc.	ii	Dėl šiandieninių aplinkui vykstančių aktualijų
6,3 proc.	iii	Pilietinio pasipriešinimo pavyzdžiai – Lietuvos istorijos dalis, kuri kelia pasididžiavimą
5,1 proc.	iv	Svarbu žinoti pilietinio pasipriešinimo būdus
4 proc.	v	Leidžia gyventojams išreikšti savo nuomonę
42,9 proc.	Ne, neaktuali	
1,7 proc.	Ne visai aktuali	
4 proc.	Nesu užtikrintas	

Užduodant klausimą, kuriame prašyta išvardyti žinomus praeities ir dabarties įvykius, susijusius su pilietiniu pasipriešinimu, gauta daug kontrastingų atsakymų (žr. 3. lentelę). Moksleiviai šį reiškinį daugiausia (44,6 proc.) siejo su pavienėmis asmenybėmis, o ne konkrečiais įvykiais. Dažniausiai minima 1830–1831 m. sukilimų dalyvė Emilija Pliaterytė, pirmasis atkurto Lietuvos vadovas Vytautas Landsbergis, pastaraisiais metais dėl Rusijos sukulto karo Ukrainoje suaktualėjęs Ukrainos prezidentas Volodymyras Zelenskis ir 1972 m. Kaune susideginęs Romas Kalanta. Antroji daugiausia minima atsakymų grupė buvo visuomenės pasipriešinimas agresorei Lietuvoje (30,3 proc.), visų pirma, Sausio 13-osios, Baltijos kelio, Sąjūdžio įvykiai. Mažiau buvo minimi visuomenės pasipriešinimo agresoriams pasaulyje (24,6 proc.) ir valstybėse vykusią revoliucijų, sukilimų prieš savo valdžią įvykiai (20,6 procento). Pirmuoju atveju daugiausia įvardijami Ukrainoje vykstantys įvykiai, Baltarusijos ir Rusijos valdžiai besipriešinančių tų šalių piliečių atvejai, o antruoju – Prancūzijos didžioji revoliucija, JAV nepriklausomybės karas ir net bolševikų perversmas Rusijos imperijoje. Būta ir tokių atvejų (13,7 proc.), kuriuose minėtas tiek partizaninis pasipriešinimas Lietuvoje, tiek Europoje. Mažiausiai moksleivių dėmesio sulaukė kultūrinis Lietuvos pilietinio pasipriešinimo dėmuo (7,4 proc.). Čia daugiausia buvo minimi lietuviškumo puoselėtojai – „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ leidėja Nijolė Sadūnaitė, Lietuvos istorijos lietuvių kalba autorius Simonas Daukantas, pirmosios lietuviškos knygos autorius Martynas Mažvydas, tautinio atgimimo idėjos skeidėjai Jonas Basanavičius ir Vincas Kudirka.

3. lentelė. Išvardykite praeities ir dabarties įvykius, reiškinius, asmenybes, kurie Jums siejasi su pilietiniu pasipriešinimu?

KIEKIS	ATSAKYMO VARIANTAI
44,6 proc.	Asmenybės, susijusios su pilietiniu pasipriešinimu, revoliucijomis, sukilimais ir perversmais
30,3 proc.	Visuomenės pasipriešinimas agresorei: pavyzdžiai Lietuvoje
24,6 proc.	Visuomenės pasipriešinimas agresorei: atvejai pasaulyje
20,6 proc.	Valstybių revoliucijos ir sukilimai prieš savo valdžią
13,7 proc.	Partizaninis pasipriešinimas Lietuvoje ir Europoje
7,4 proc.	Kultūrinis pasipriešinimas Lietuvoje
4 proc.	Kita (kova dėl pilietinių teisių)

Paskutiniame pamokos pradžioje užduotame klausime (Ar menas gali būti pilietinio pasipriešinimo būdas? Jei taip, paminėkite meno, kaip pilietinio pasipriešinimo, pavyzdžių iš pasaulio ir Lietuvos praeities ar dabarties?) 85,7 proc. apklaustųjų atsakė, kad menas gali būti pilietinio pasipriešinimo būdas, tačiau dažniau minėjo ne konkrečius pasaulio ir Lietuvos pavyzdžius, o vadovėliuose sutiktas formas, pavyzdžiui, plakatus ir karikatūras (*karikatūros, pašėpiančios okupantų valdžią; karikatūros SSRS laikais, pašėpiančios valdžią; menu žmonės šaipydavosi iš asmenybių nutapydami jas pašaipiai*). Antrąją ir trečiąją dažniausiai išskiriamomis kultūrinėmis pilietinio pasipriešinimo formomis buvo įvardytos dainos ir spauda. Apklaustieji, kurie minėjo muzikinius kūrinius, kaip galimą būdą priešintis menu, įvardijo „Tautinę giesmę“ ir populiarias dainas „Laisvė“ ir „Bunda jau Baltija“. Kalbėdami apie spaudą, mokiniai minėjo XIX a., spaudos draudimo metais, susiformavusį knygnešystės reiškinių ir pirmuosius lietuviškus laikraščius „Aušra“ ir „Varpas“.

Apklaustos rezultatai pamokos pabaigoje parodė, kad absoliučiai daugumai (98,2 proc.) patiko meninį filmą integruojanti istorijos pamoka, tačiau ne visiems pavyko sutelkti dėmesį visos pamokos metu – 11,2 proc. patyrė sunkumų. Didesnė dalis mokinių minėjo, kad dėmesį išlaikyti padėjo gerai organizuota pamokos struktūra (43,8 proc.) ir tinkama klasės aplinka (5,3 proc.):

padėjo filmo ištraukos, nes žinojau, kad pamatysiu svarbiausias vietas;

padėjo išlaikyti dėmesį, nes buvo įdomus filmas bei užduotys įdomios;

filmo siužetas buvo įdomus;

filmas leido vizualiai susipažinti su tema;

įtraukiantis ir labai įdomus filmas padėjo susitelkti į pamoką.

Pamokos tema veikė ne tik mokinių įsitraukimą ir pasiruošimą, bet ir jų asmenines nuotakas (žr. 4. lentelę). Dauguma (66,3 proc.) atsakiusiųjų minėjo, kad pamokos metu vyravo teigiamos emocijos, nes jie suprato pamokos temą, jautė dėkingumą, kad gali gyventi laisvoje tėvynėje, ir pamokos tema buvo įtraukianti:

Jaučiausi dėkinga, kad esu laisva;

Gerai, nes yra įdomu mokytis apie pilietinį pasipriešinimą žiūrint filmą;

Jaučiau didelę užuojautą ir didelį dėkingumą savo protėviams, kurie priešinosi, užvirė kraujas prieš buvusius priešus. Verčia labai didžiulotis savo praeitimi.

Akivaizdu, kad filmas padėjo ne tik įsitraukti į pamokos veiklas, bet ir skatino patriotines nuotakas klasėje; vis dėlto jautri pamokos tema ir jos perteikimas vaizdinėmis priemonėmis sukėlė negatyvių emocijų. 19,5 proc. moksleivių minėjo, kad pamokos metu jautėsi negatyviai, nes aptariami įvykiai kėlė liūdesį ir įtampą (*Liūdnai, tai priminė, ką anksčiau išgyveno mūsų valstybė ir kiek jie turėjo paaukoti dėl laisvės*), kita vertus, kartu jautė empatiją:

Pažiūrėjus filmą ir plačiau susipažinus, kaip atrodė pilietinis pasipriešinimas, jaučiau tą pačią baimę ir nerimą, kurį jautė lietuviai, kovodami dėl laisvės;

Jaučiausi blogai, nes norėjosi padėti žmonėms filme.

Nedidelės dalies (7,7 proc.) mokinių pamokos tema nepalietė ir jie teigė besijaučiantys neutraliai arba įprastai.

4. lentelė. Kaip jautėtės susipažindami su pamokos tema?

KIEKIS	ATSAKYMŲ VARIANTAI
66,3 proc.	Pamokos metu vyravo teigiamos emocijos
19,5 proc.	Pamokos metu vyravo neigiamos emocijos
7,7 proc.	Pamokos metu jautėsi neutraliai
3 proc.	Kita

Atsakymuose į klausimą „Ar po pamokos pasikeitė jūsų nuomonė apie pilietinį pasipriešinimą? Jei taip, kaip?“ pastebimas tam tikras prieštaravimas (žr. 5 lentelę). 65,1 proc. mokinių teigimu, pamokos tema ir jos įgyvendinimo planas nepaveikė jų nuomonės (teigė, kad *ne, nelabai*), bet po to sekė neigimui prieštaraujantys paaiškinimai: *ne, tik dar labiau įžiebė tautišką dvasią, ugnį; nelabai, nes iš pat pradžių taip ir galvoju, bet nežinojau, kad taip žiauru*. Visa tai rodo, kad ir iki šios pamokos mokiniai suvokė R. Kalantos susideginimo svarbą. Žinoma, buvo mokinių (30,2 proc.), kurie teigė, kad jų nuomonė apie pilietinį pasipriešinimą pakito po pamokos. Tokį pokytį mokiniai grindė tuo, kad pamoka padėjo jiems geriau suvokti pilietinio pasipriešinimo svarbą (8,9 proc.), jie sužinojo naujų pilietinio pasipriešinimo būdų (4,7 proc.) ir pavyko giliau susipažinti su tema (10,7 procento).

5. lentelė. Ar po pamokos pasikeitė Jūsų nuomonė apie pilietinį pasipriešinimą? Jei taip, kaip?

KIEKIS	ATSAKYMŲ VARIANTAI
30,2 proc.	Nuomonė apie pilietinį pasipriešinimą pasikeitė
10,7 proc.	i Pavyko giliau susipažinti su tema
8,9 proc.	ii Mokiniai suvokė pilietinio pasipriešinimo svarbą
4,7 proc.	iii Mokiniai sužinojo naujų pilietinio pasipriešinimo formų
1,8 proc.	iv Kita
65,1 proc.	Nuomonė apie pilietinį pasipriešinimą nepasikeitė
4,1 proc.	Keitėsi, bet nežymiai

Didžioji dalis (62,7 proc.) moksleivių į klausimą „Ką naujo pamokoje sužinojote apie pilietinį pasipriešinimą sovietmečiu?“ atsakė, kad įgijo naujų žinių apie šią temą (žr. 6 lentelę). 23,1 proc. susidarė realesnį šios temos vaizdinį:

Pamokos metu susiformavo aiškesnis vaizdas apie pilietinį pasipriešinimą;

buvo daug smurto, žmonės, kurie ėjo prieš sovietus, buvo labai drąsūs;

Sužinojau, kad buvo labai skaudus laikotarpis ir daug žmonių mirė, bet jie padėjo Lietuvai išgyventi.

16 proc. atsakiusių sužinojo naują pilietinio pasipriešinimo būdą – meną: *kad priešinosi ir meno išraiškomis; kad menas irgi yra pilietinio pasipriešinimo forma*. Pamoka, integruojanti vaidybinę istorinę filmą apie pilietinį pasipriešinimą, padėjo moksleiviams suvokti, kaip sovietiniu laikotarpiu buvo elgiamasi su santvarkai besipriešinančiais žmonėmis:

Jog nesukontroliuojami sukilimai buvo malšinami smurtu prieš žmones;

Pamačiau, kaip žiauriai susidorojama su kitaminčiais.

Maža dalis mokinių sužinojo pilietinio pasipriešinimo naujų pavyzdžių (5,9 proc.) ir priešas (4,7 proc.): *kad Kaune susidegino Romas Kalanta; kad nebuvo jokios laisvės.*

6. lentelė. Ką naujo pamokoje sužinojote apie pilietinį pasipriešinimą sovietmečiu?

KIEKIS	ATSAKYO VARIANTAI	
62,7 proc.	Ilgijo naujų žinių apie pilietinį pasipriešinimą	
23,1 proc.	i	Pavyko susidaryti realesnį pilietinio pasipriešinimo vaizdinį
16 proc.	ii	Sužinojo, jog galima priešintis menu
12,4 proc.	iii	Sužinojo, kaip buvo elgiamasi su pilietišškai besipriešinančiais asmenimis
5,9 proc.	iv	Sužinojo naujų pilietinio pasipriešinimo pavyzdžių
4,7 proc.	v	Sužinojo pilietinio pasipriešinimo priežastis
30,8 proc.	Nieko naujo apie pilietinį pasipriešinimą nesužinojo	
2,4 proc.	Kita	

Išvados ir rekomendacijos

Lietuvoje pilietinio pasipriešinimo sąvoka suvokiama labai plačiai – ir kaip ginkluoti, ir kaip neginkluoti piliečių veiksmai prieš okupacinės ar savos valdžios sprendimus. Istorijos bendrojo ugdymo programose pilietinio pasipriešinimo sąvoka nėra išskiriama. Tad straipsnio autoriai, ieškodami pilietinio pasipriešinimo temų šiose programose, *savavališkai* išskyrė pilietinio pasipriešinimo kategorijai priskirtinus įvykius. Tiek 2008, 2011 m., tiek ir atnaujintose 2022 m. (įsigaliosiančiose nuo 2023 m. rugsėjo 1 d.) istorijos bendrojo ugdymo programose galima išskirti *tradicines*, skirtinguose centruose besikartojančias pilietiniam pasipriešinimui priskirtinas temas: XIX a. sukilimai, knygnešių veikla, kiti tautinio atgimimo XIX a. epizodai, ginkluotas ir neginkluotas pasipriešinimas režimui sovietmečiu, Sąjūdžio istorija Lietuvoje, Baltijos kelias, Kovo 11-osios Aktas, Sausio 13-osios įvykiai.

Esant pilietiško (ir jo integralios dalies – pilietinio pasipriešinimo) ugdymo spragoms Lietuvos mokykloje, vienas iš moksleiviams patrauklių šios tematikos perteikimo būdų galėtų būti istoriniu filmu paremta istorijos pamoka. Akademiniai tyrimai rodo, kad audiovizualinėmis priemonėmis pateikiama informacija apie praeitį yra lengviau įsisavinama, atsimenama, nes vizualizuoja, *sugyvina* praeitį. Todėl filmai turi didesnes galimybes nei rašytiniai tekstai arba įprastiniai pedagoginiai metodai motyvuoti, įtikinti ir įtraukti mokinius savo istoriniu turiniu. Darbui su istoriniu filmu specialistai rekomenduoja ne tik turiniu paremtas pamokos veiklas, bet ir siūlo formuoti istorinio filmo raštingumo gebėjimus. Tačiau empiriniai tyrimai rodo, kad užsienio šalių istorijos pamokose filmai neretai naudojami kaip *tiesa*, vengiama juos tirti kaip istorinę reprezentaciją. Toks filmo panaudojimas sietinas su pozityvistine / moksline istorijos mokytojų mąstysena, taip pat vizualinio raštingumo kompetencijų ugdymosi ankstesnėse pedagoginėse studijose stoka, sudėtingesnės filmu paremtos pamokos imlumu mokytojų laikui.

Po istoriniu filmu „Emilija iš Laisvės alėjos“ paremtų pamokų vienoje Vilniaus gimnazijų buvo atliktas šiose pamokose dalyvavusių mokinių empirinis tyrimas (anketinė apklausa). Jis parodė, kad istoriniu filmu paremta pilietinio pasipriešinimo pamoka pasiteisino. Ji daugeliui mokinių patiko, pateikė sugyventą, konkretizuotą ir net sukrečiantį pilietinio pasipriešinimo sovietmečiu vaizdą, sukėlė mokinių empatiją sovietmetį išgyvenusiems žmonėms, suteikė naujų žinių, aktualizavo paties pilietinio pasipriešinimo temą. Kartu konstatuotina, jog ateityje vykdant su pilietiniu pasipriešinimu susijusius projektus reikėtų įgyvendinti ne tik turiniu grįstą filmo panaudojimą, bet ir filmo kaip kritinio mąstymo, raštingumo ugdymo priemonės taikymą.

Vis dėlto mokinių atsakymai į prašymą nurodyti, ką (įvykius, asmenis) jie konkrečiai laiko pilietiniu pasipriešinimu, rodo itin daugiareikšmį ir net *išplaukusį* pilietinio pasipriešinimo reiškinio suvokimą – vienu iš pilietinio pasipriešinimo veikėjų mokinių yra laikomas XVI a. pirmosios spausdintos knygos

lietuvių kalba autorius Martynas Mažvydas. Supratimas, kad pilietiniu pasipriešinimu laikomas bet koks pasipriešinimas esamai tvarkai, vyraujančioms tendencijoms ir vertybėms, tikėtina, sietinas su pilietinio pasipriešinimo kaip atskiro pažinimo objekto istorijos programose nebuvimu. Būtent tai parodo, kad istorijos ir pilietinio ugdymo didaktikose būtina konceptualizuoti ir aktualizuoti pilietinį pasipriešinimą kaip savarankišką praeities ir dabarties pasaulio fenomeną.

Padėka

Straipsnis parengtas vykdant projekto „Aukštųjų mokyklų tinklo optimizavimas ir studijų kokybės gerinimas Šiaulių universitetą prijungiant prie Vilniaus universiteto“ (Nr. 09.3.1-ESFA-V-738-03-0001) veiklas. Projektas finansuojamas iš Europos socialinio fondo lėšų.

Šaltinių ir literatūros ir sąrašas

- Afflerbach, Peter; VanSledright, Bruce. Hath! Doth! What? Middle Graders Reading Innovative History Text. *Journal of Adolescent and Adult Literacy*, 2001, Vol. 44, No. 8, p. 696–707. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/40018742> [žiūrėta 2023-05-11].
- Atnaujintos bendrosios programos: istorijos bendroji programa. *Švietimo portalas*, 2022, p. 1–64. Prieiga per internetą: https://www.emokykla.lt/upload/EMOKYKLA/BP/2022-10-10/31_Istorijos%2BBP_%C4%AEKELTA%2023-03-01.pdf [žiūrėta 2023-05-11].
- Baranova, Jūratė; Duoblienė, Lilija. *Filosofija vaikams ir multimodulus ugdymas: metodinė priemonė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020.
- Baranova, Jūratė; Duoblienė, Lilija. *Multimodal Education: Philosophy and Practice*. Washington: The Council for Research in Values and Philosophy, 2021.
- Berry, Chad; Schmied, Lori A.; Schrock, Josef Chad. The Role of Emotion in Teaching and Learning History: A Scholarship of Teaching Exploration. *The History Teacher*, 2008, Vol. 41, No. 4, p. 437–452. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/40543884> [žiūrėta 2023-05-11].
- Degėsys, Liutauras. Istorijos proceso samprata ir pilietinio ugdymo metodologija. *Istorija*, 2002, t. 54, p. 102–106. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367156267709/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2023-05-11].
- Donnelly, Debra. Filmic Pedagogies in the Teaching of History: Research on and Recommendations for Using Video in the Classroom. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 2016, Vol. 14, No. 1, p. 113–123.
- Donnelly, Debra. Teaching History Using Feature Films: Practitioner Acuity and Cognitive Neuroscientific Validation. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 2013, Vol. 12, No. 1, p. 16–27.
- Duoblienė, Lilija. Medijų raštingumo ugdymas: globaliosios tendencijos ir lietuviškojo kelio paieškos. *Santalka. Filologija. Edukologija*, 2010, t. 18, Nr. 2, p. 16–28. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367172474280/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2023-05-11].
- Ernst, Wolfgang. DIStory: Cinema and Historical Discourse. *Journal of Contemporary History*, 1983, Vol. 18, No. 3, p. 397–409. <https://doi.org/10.1177/002200948301800303>
- Ferro, Marc. Le film, une contre-analyse de la société? *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 1973, Vol. 28, No. 1, p. 109–124. <https://doi.org/10.3406/ahess.1973.293333>
- Greimas, Algirdas Julius. Mitai ir ideologijos. *Metmenys*, 1966, Nr. 12, p. 9–27. Taip pat prieiga per internetą: http://www.semiotika.lt/file/repository/086_1966_Mitai_ir_ideologijos.pdf [žiūrėta 2023-05-11].
- Grigoravičienė, Erika. *Vaizdinis posūkis: vaizdai, žodžiai, kūnai, žvilgsniai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

- Hickethier, Knut. Film und Fernsehen als Mediendispositive in der Geschichte. In: *Der Film in der Geschichte* / Hrsg. K. Hickethier, E. Müller, R. Rother. Berlin: Sigma, 1997, S. 63–73.
- Hoekstra, Henk. Audiovisuelle Sprache und Kultur – Moralische Bildung. In: *Neue Medien – Mehr Verantwortung!: Analysen und pädagogische Handreichungen zur ethischen Medienerziehung in Schule und Jugendarbeit* / Hrsg. U. F. Schmälzle. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1996, S. 73–98.
- Jakubčionis, Algirdas. Pilietinis pasipriešinimas. In: Anušauskas, Arvydas; Banionis, Juozas; Bauža, Česlovas; Brandišauskas, Valentinas; Bubnys, Arūnas; Jakubčionis, Algirdas; Jonušauskas, Laurynas; Kuodytė, Dalia; Maslauskienė, Nijolė; Stankeras, Petras; Strakauskas, Juozas; Streikus, Arūnas; Tininis, Vytautas; Truska, Liudas. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija / 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 530–531.
- Yilmaz, Kaya. Historical Empathy and Its Implications for Classroom Practices in Schools. *The History Teacher*, 2007, Vol. 40, No. 3, p. 331–337. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/30036827> [žiūrėta 2023-05-11].
- Kačerauskas, Tomas. Pilietinis nepaklusnumas: individų laisvė ir visuomeninė tvarka. *Problemos*, 2009, t. 76, p. 28–38. <https://doi.org/10.15388/Problemos.2009.0.1945>
- Kazlauskaitė-Gürbüz, Rūta. Tarp tiesos ir vertybių: istorijos mokymas mokykloje ir istorinių naratyvų pliuralizmas. In: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas* / sudarytojas A. Nikžentaitis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 89–109.
- Kokkinos, George; Kimourtzis, Panayotis; Lemonidou, Elli; Gatsotis, Panayotis; Trantas, Petros. The Difficult Relationship between the History of the Present and School History in Greece: Cinema as a „Deus Ex Machina“?; Results Arising from a Research Programme with Students. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 2013, Vol. 12, No. 1, p. 28–58.
- Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas. *Lietuvos Respublikos Seimas*, 1996 m. gruodžio 19 d., įstatymo Nr. VIII-49. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.34169/asr> [žiūrėta 2023-05-11].
- Marcus, Alan S. “It Is as It Was”: Feature Film in the History Classroom. *The Social Studies*, 2005, Vol. 96, No. 2, p. 61–67. <https://doi.org/10.3200/TSSS.96.2.61-67>
- Marcus, Alan S.; Stoddard, Jeremy D. Tinsel Town as Teacher: Hollywood Film in the High School Classroom. *The History Teacher*, 2007, Vol. 40, No. 3, p. 303–330. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/30036826> [žiūrėta 2023-05-11].
- Metzge, Scott Alan. Maximizing the Educational Power of History Movies in the Classroom. *The Social Studies*, 2010, Vol. 101, No. 1, p. 127–136. <https://doi.org/10.1080/00377990903284047>
- Mikonis-Railienė, Anna; Kaminskaitė-Jančorienė, Lina. *Kinas sovietų Lietuvoje: sistema, filmai, režisieriai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.
- Mulevičiūtė, Jolita. Vaizduojant istoriją. In: *Lietuvos dailės istorikų draugijos biuletenis 2006* / sudarytojos Jolita Mulevičiūtė, Dalia Klajumienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 41–48.
- Nacionalinė darbotvarkė „Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija“. *Lietuvos Respublikos Seimas*, 2022 m. gegužės 9 d., registracijos Nr. XIVP-1308(2). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/105d3340cf6611ecb69ea7b9ba9d787b> [žiūrėta 2023-05-11].
- Pagrindinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas (2008): 9–10 klasės, 7–8 klasės, 5–6 klasės. *Švietimo portalas*, 2008, p. 932–1070. Prieiga per internetą: https://duomenys.ugdome.lt/saugykla/bp/2016/pagrindinis/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2023-05-11].
- Pandel, Hans-Jürgen. Bild und Film. Einsätze zu einer Didaktik der „Bildgeschichte“. In: *Geschichtsbewußtsein und Methoden historischen Lernens* / Hrsg. B. Schönemann, U. Uffelman, H. Voit. Weinheim: Deutsche Studine Verlag, 1998, S. 157–168.
- Paschen, Joachim. Film und Geschichte. *Geschichte lernen*, 1994, Heft 42, S. 13–19.

- Pilietinis nepaklusnumas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/pilietinis-nepaklusnumas/> [žiūrėta 2023-05-11].
- Pilietinis, patriotinis ir karinis ugdymas kai kuriose Europos Sąjungos valstybėse narėse ir Izraelyje: analitinė apžvalga 22/18 / parengė Dalia Juknevičiūtė. *Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija*, 2022. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=45414 [žiūrėta 2023-05-11].
- Pilietiškas ir pilietinė visuomenė: lyginamoji pilietiško sampratos analizė*. Vilnius: Nevyriausybinų organizacijų informacijos ir paramos centras, 2012. Prieiga per internetą: http://www.3sektorius.lt/docs/Pilietiskumas_analize_final_2013-01-17_16_00_54.pdf [žiūrėta 2023-05-11].
- Pipinytė, Živilė. Plakatas tautos šventei. Nauji filmai – „Emilija iš Laisvės alėjos“. 7 meno dienos, 2017 m. kovo 3 d., Nr. 9 (1203), p. 8. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.7md.lt/imgarchive/pdf/1203.pdf> [žiūrėta 2023-05-11].
- Rohlfes, Joachim. *Geschichte und ihre Didaktik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986.
- Reynaud, Daniel. Dealing with Historical Movies in the History and English Classroom. *TEACH Journal of Christian Education*, 2008, Vol. 2, No. 2, p. 48–52. <https://doi.org/10.55254/1835-1492.1145>
- Rosenstone, Robert A. Does a Filmic Writing of History Exist? (Book Review: *Slaves on Screen: Film and Historical Vision*. By Natalie Zemon Davis. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000). *History and Theory*, 2002, Vol. 41, No. 4, p. 134–144. <https://doi.org/10.1111/1468-2303.00225>
- Rosenstone, Robert A. History in Images / History in Words: Reflections on the Possibility of Really Putting History onto Film. *The American Historical Review*, 1988, Vol. 93, No. 5, p. 1173–1185. <https://doi.org/10.1086/ahr/93.5.1173>
- Schneider, Gerhard. Filme. In: *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht* / Hrsg. H.-J. Pandel, G. Schneider. Schwalbach: Wochenschau Verlag, 1985, S. 523–535.
- Šermukšnytė, Rūta. Audiovizualinės istorijos formos mokyklinėje edukacijoje (empirinių istorinės sąmonės tyrimų bei istorijos didaktikos teorijų požiūriu). In: *Modernių technologijų taikymas istorijos edukacijoje: straipsnių rinkinys* / sud. Benediktas Šetkus. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2003, p. 45–53.
- Šermukšnytė, Rūta. Audiovizualinės istoriografijos atvejis Lietuvoje: TV laida „Būtovės slėpiniai“. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 20, p. 85–99. Taip pat prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/profile/Ruta-Sermuksnyte/publication/348909634_Audiovizualines_istoriografijos_atvejis_Lietuvoje_TV_laida_Butoves_slepiniai/links/60159c7f45851517ef2a85ce/Audiovizualines-istoriografijos-atvejis-Lietuvoje-TV-laida-Butoves-slepiniai.pdf [žiūrėta 2023-05-11].
- Šermukšnytė, Rūta. Informacija versus iliustracija: vaizdo naudojimo normos šiandieninėje Lietuvos istorinėje kultūroje. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013, t. 1, p. 121–142. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/01/lim201316r.sermuksnyte.informacijaversusiliustracijap.121142.pdf> [žiūrėta 2023-05-15].
- Šermukšnytė, Rūta. Kam reikia mokyti(s) istorijos Lietuvos mokykloje? Tikslų analizė teorinės didaktikos kontekstuose. *Lietuvos istorijos studijos*, 2017, t. 39, p. 105–123. <https://doi.org/10.15388/LIS.2017.39.10765>
- Šermukšnytė, Rūta. Netradicinis pasakojimas apie pilietišumą. *Lietuvos istorijos studijos*, 2015, t. 35, p. 165–168. <https://doi.org/10.15388/LIS.2015.35.8362>
- Šetkus, Benediktas. *Darbas su istorijos šaltiniais: praktiniai patarimai*. Vilnius: Vaga, 2002.
- Švedas, Aurimas. „Kurti tęstinumą“: diskusija apie antrąjį istorikų suvažiavimą, įvairias renginio supratimo strategijas, bendruomenės kūrimo darbą, „istorinį džiazavimą“ ir ateities planus. *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 25, p. 135–147.
- Venckūnas, Vilmantas. „Emilijos iš Laisvės alėjos“ recenzija: išsiveržė visos emocijos. *Lrytas*, 2017 m. vasario 17 d. Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/kultura/kinas/2017/02/17/news/-emilijos-is-laisves-alejos-recenzija-issiverze-visos-emocijos-611893> [žiūrėta 2023-05-03].

- Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas: 11–12 klasės. *Švietimo portalas*, 2011, p. 1–114. Prieiga per internetą: https://duomenys.ugdome.lt/saugykla/bp/2016/vidurinis/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2023-05-03].
- Vitkus, Gediminas. *Politologija*. Vilnius: Danielius, 1998.
- Wagner, David-Alexandre. Teachers' Use of Film in the History Classroom: A Survey of 19 High School Teachers in Norway. *Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education Nordidactica*, 2018, Vol. 1, p. 22–44. Taip pat prieiga per internetą: <https://journals.lub.lu.se/nordidactica/article/view/19061> [žiūrėta 2023-05-15].
- White, Hayden. Historiography and Historiophoty. *The American Historical Review*, 1988, Vol. 93, No. 5, p. 1193–1199. <https://doi.org/10.1086/ahr/93.5.1193>
- Wineburg, Sam. *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Philadelphia: Temple University Press, 2001.
- Wohlfeil, Rainer. Das Bild als Geschichtsquelle. *Historische Zeitschrift*, 1986, Vol. 243, No. 1, p. 91–100. <https://doi.org/10.1524/hzhz.1986.243.jg.91>
- Žiliukaitė, Rūta; Stonkuvienė, Irena; Šupa, Marya; Petronytė, Ieva. *Pilietiškumo ugdymo būklės kokybinis tyrimas*. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, 2012. Prieiga per internetą: http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2015/07/Kokybinio_tyrimo_ataskaita_final_su.logais_.07.18.pdf [žiūrėta 2023-05-15].